

RÁCZ BÉLA

KERESZTÉNYSÉG
ÉS
RABSZOLGASÁG

EURÓPA
ISMERETTERJESZTŐ KÖNYVTÁR
8. SZÁM

WIEN 1922

DRUCK: „ELBEMÜHI“, WIEN, IX., BERGGASSE 31.

I. Bevezetés.

1. A probléma a köztudatban.

Kereszténység és rabszolgaság — úgy szerepelnek a köztudatban, mint a tűz és víz, fagy és forróság, mint összeférhetetlen, szélső ellentétek. A közkeletű történelemtanítás egy lépéssel még tovább megy és futólagosán összekapcsolja őket, mint egymást felváltó világtörténeti jelenségeket. Nemcsak a „valláserkölcsi“, hanem a hivatalos és „pártatlan“ történettanítás is egymással viaskodó eszmeáramlatokként állítja őket szembe egymással. A szószerző, katekizmus és a tankönyv egyező előadása szerint a keresztény hit születése pillanatától fogva szüntelenül támadta és végül diadalmasan ki is szorította a világból a pogányság világfelfogásának ezt a torzszülöttét. Mert maga a rabszolgaság — a közkeletű felfogás szerint — csak egyik következménye volt az ókori önző, anyagias, uralomra törő politheisztikus világfelfogásnak, amely isteneket látott az uralkodókban és „beszélő szerszámának tekintette a dolgozókat. A keresztény világfelfogás ellenben minden ember testvériségét hirdette nyelvre és fajra való tekintet nélkül, szeretetet követelt még az ellenséggel szemben is — és ahogy ez a keresztény morál egyre mélyebben hatolt előre a pogányság világában, úgy lazultak és tágultak

a rabszolgaságot fenntartó előítéletek és jogszabályok bilincsei is. A megváltó hit uralomra jutása pedig elhozta a megváltást az állati sorba sülyesztett rabszolgák számára is.

Az ilyen elmefuttatásokból, melyek szerint a rabszolgaság keletkezése és megszűnése voltaképpen a pogány és keresztény világnézet különbségének kérdése, rendszerint két irányban is levonják a következtetést. Alátámasztják vele az ideologikus történelmi felfogást, mely szerint a társadalmak történetét világnézetek, eszmeáramlatok irányítják. Azt viszont, hogy a kereszténység mégsem valósította meg a társadalmi és gazdasági függőség alóli felszabadulást, bizonyítéknak használják fel ariát, hogy a fennálló egyenlőtlenségnek kiirthatatlan gyökerei vannak az emberi természetben.

Ezzel aztán a közkeletű történelemfelfogás el is intézte a maga részéről a rabszolgaság kérdését. Beilleszti a saját nevelési és propagandisztikus eszközei közé, azonban kitér az elől, hogy beillesse a társadalom többi életjelenségével való összefüggésébe.

Szükszavú felületességei siklik el az a történet-tanítás azoknak a dolgozó tömegeknek élete és halála fölött, akik ellen hódítók és hódítottak részéről egyaránt szünet nélkül folyt a társadalmi harc. Nem is méltatja figyelemre a kényszermunkával, a „beszélő szerszámokkal“ való termelés folyamatát.

Következetes történelemcsontkítással igyekeznek saját képükre formálni a jövő nemzedéket azok az „ideológusok“, akik — mint Spengler¹⁾ írja — „végleg elmerülnek a vallási ceremóniák, szokások, misztériumok részle-

¹⁾ Der Untergang des Abendlandes I. 26. old.

teibe, a versek és vonalak titkaiba és alig méltatják egy lenéző pillantásra a banális mindennapi életet, az emberi gyarlóságnak ezt a kínos következményét. Az ideológus felháborodik, ha valaki jelentőséget tulajdonít a görögök pénzügyi problémáinak, vagy ha a delphii jóshely mélyértelmű jövendölései helyett azokról a hitelműveletekről beszél, melyeket a jóshely papjai az ott elhelyezett pénzekkel üztek“.

Az ókori történelmet tárgyaló magyar nyelvű irodalomban úgyszólván ellentmondás nélkül uralkodik ez az ideológia. Ide még 'nem hatoltak be a modern történeutudományak azok az eredményei, amelyek nagyszabású és könyvtárra menő kutatások alapján tisztázták a rabszolgaság keletkezésének és megszűnésének tényleges okait. Az adataikból kialakuló kép szerint a rabszolgaság intézményét nem a társadalmak uralkodó rétegeinek felszínes hullámvásárai, hanem az emberi közösségek legmélyebb áramlásai alakították ki. Tömegeknek, ellentétes érdekű osztályoknak súrlódásából jött létre a rabszolgaság és nem filozófusok szóharcai, vagy uralkodó rétegek lelki megrendülései szüntették meg, hanem a termelési erőben bekövetkezett változások. Az ilyen változások következtében beállott társadalmi eltolódások, a dolgozó tömegek mozgalmi, olykor fegyveres kirobbanásokkal, de méginkább passzív ellenállásuk, gazdasági nyomásuk erejével voltak azok a tényezők, amelyek — amint minden történelmi folyamat, úgy a rabszolgaság sorsát is eldöntötték.

A történelmi kutatások során tisztázott adatok segítségével akarjuk a következőkben a kereszténység és rabszolgaság egymáshoz való viszonyát megvilágítani. A rendelkezésre álló keretek között a probléma körét a leg-

szűkebben kell megvonnunk. Nem foglalkozhatunk a rabszolgáság intézményének elméletével, sőt az ókori rabszolgáság kialakulását és megszűnését sem ismergethetjük. Még kevésbé vállalhatjuk, hogy a kereszténység keletkezésének és térhódításának könyvtárakra menő anyagát beleszorítjuk ennek a kis munkának hasábjai közé. Csak a római rabszolgáság jellegét ismertetjük és azt a helyet és szerepet akarjuk megjelölni, amelyet a kereszténység a római rabszolgáság történetében betöltött.

Ennek a vállalkozásnak, amely néhány nagy vonással akarja vázolni a történelem egyik legizgalmasabb korszakának ezernyi ellentétes vonással szétzilált ábrázatát, kettős veszélye is van. Az egyik az, hogy merev, élettelen elhatárolásokkal, mondvacsinált, mechanikus következtetésekkel lélektelenig el a hullámozó, szervesen egymásba ölyő múlt világ képét. A másik veszély azzal fenyeget, hogy a jelen idők küzdelmeinek, osztályharcainak céljait és gondolatvilágát vetítjük vissza a múlt idők tömegeinek célkitűzései közé.

Mind a két veszélyt csökkenteni akarjuk azzal, hogy a következőkben nem elméletek felállítására és következmények levonására, hanem a tények, helyzetek és adatok ismertetésére helyezzük a fősúlyt. A történelmi kritika tűzpróbáját kiállott olyan ismeretek közlését tekintjük legfőbb feladatunknak, amelyekből aztán az olvasó ellenőrizheti és maga is levonhatja a következtetést.

Ennek a célnak elérése végett elsősorban magát a történelmi színteret kell ismertetnünk. Vázolnunk kell azt a talajt, amelyen a kereszténység kisarjadt és vetnünk kell egy pillantást arra a világra, amely az új hitet magába fogadta.

2. A kereszténység társadalmi és gazdasági környezete.

Hogy a kereszténység rohamlépésben hódíthatta meg az akkori művelt világ legnagyobb részét, az a körülmény teszi érthetővé, hogy belekerült egy világraszóló társadalmi és gazdasági közösségbe. Az első keresztények alattvalói voltak a római világbirodalomnak, amely a történelem folyamán úgyszólván egyedül érdemelte ki ezt az elnevezést.

Voltak azóta és azelőtt is világbirodalomnak nevezett történelmi alakulatok. De ezek részben nem terjedtek ki az egész művelt világra, részben múltó alakulatok voltak, ahol nagyon különmemű gazdasági és kulturális viszonyok közt élő társadalmakat fogott össze rövid időre a hódító katonai erő abroncsa. A római világbirodalom azonban századokig tartó gazdasági és állami egységbe kapcsolta össze az egész akkori ismert és művelt világot.

Abban az időpontban, amelyre időszámításunk kezdetét teszik, a római uralom kiterjedt nemcsak az akkoriban lakott Európa egész területére, hanem Kis- és Éiőázsiára és Afrika északi részére is. Britanniától Egyiptomig, Germániától Palesztináig terjedt ez a rengeteg birodalom, amelyet a római hadsereg katonai egységeinek, a légióknak acélgyűrűje fogott össze és védett meg a nomád barbár tömegeknek betörései ellen.

Ebben az időben, amelyet tudvalevőleg a kereszténység születési idejének tekintenek, a birodalom elérte a teljes kijegecesedést és bizonyos nyugalmi állapotba jutott. A terjeszkedési irányzat politikája megszűnt már azért is, mert uralma alá kerített minden elérhető területet, az indiai és kínai birodalmak pedig, amelyekről áthatolhatatlan természeti akadályok választották el, nem voltak

veszélyesek reá nézve. A belső politikai helyzet is megszilárdult. A folyton forrongó római köztársaság pártharcaiból a monarhikus abszolutizmus alakult ki, amely túlsúlyával csirájában folytatta el a polgárháborúk lehetőségét.

Két és fél századra terjedőleg a Pax Romana, a római béke vette át a kormányzást a világ fölött és rövidesen megkezdte a békés világforgalom gazdasági és kulturális gyümölcseinek learatását. Mert a római hódítás eddig sem volt tisztán katonai jellegű. Rendszerint nem avatkozott bele ugyan a hódított területek, a „tartományok“ belső igazgatásába, azonban a tartományok kormányzására római helytartókat állított, akik az adószedést, katonaillesztést római kezekkel intézték és a külső kereskedelmet is római befolyás alá helyezték. De ez a birodalmi kapcsolat inkább közigazgatási és gazdasági kihasználás volt a tartományokkal szemben.

Most, a béke éveiben azonban, a birodalmi összetartozás bensőségesebbé vált és egyoldalú kihasználásból egyre inkább kölcsönös csereforgalommá fejlődött. A római béke megteremtí a szárazföldi és vízi utak biztonságát. Az útonállókat, az elszaporodott rablókat kipusztítják, a tengeri kalózkodást lehetetlenné teszik. Akadálytalan és veszély nélküli a szárazföldi közlekedés a birodalom és a főváros között, amelyet öt hatalmas úthálózat köt össze Európa északi és nyugati vidékeivel, Afrikával és a Balkán-félszigettel. A pompás műutakon, amelyeknek minden kötőanyag nélkül egymásba illesztett kőburkolata Olaszországban és a Balkánon itt-ott még ma is szolgálja a forgalmat, pontosan felszerelt előfogató váltó- és hálóállomásokkal, menetrend szerint

közlekedik a császári posta. Napi 300 kilométeres sebességgel utaznak rajta a birodalmi futárok és hivatalnokok. A császár pár napon belül megkapja a rendszeres hivatalos jelentéseket, de a levélpostát magán személyek is igénybe vehetik és veszik is. A tengeren, külön élelmiszerszállító tengeri flották mellett, sűrűn közlekednek a magánvállalkozók kereskedelmi hajói.

A forgalomnak egyáltalán nincs semmi jogi gátja sem. Vám, kiviteli tilalom, közigazgatási szekatúra nem bénítja a kereskedelmet. Ellenkezőleg, egyre kedvezőbben fejlődnek ki a forgalom jogi előfeltételei. A római pénz- és mértékegység mindenütt uralkodóvá válik, a római jogot világszerte alkalmazzák a jogviták eldöntésénél. A béke és biztonság folytán a kamatláb 12%-ról lezuhan 4%-ra.

A szabadkereskedelem összeköttetésbe hozza egymással a világbirodalom legtávolabbi országait.

Szárazföldi és vízi utakon megindul a termékek árucseréje Egyiptom és Gallia (a mai Franciaország), Szíria és a dunai tartományok között. Három nagy ipari országa van a birodalomnak: Egyiptom, Szíria és Kisázsia, amelyek most új fogyasztópiacokat szereznek maguknak a berberék között épűgy, mint Galliában, Dalmáciában csakűgy, mint Műziában, legfűkűnt azonban a hazai ipar nűlkűl szűkűlkűdű Dáciiában és Pannóniában. Az afrikai Tirusz és Szidon részűre felűlednek a régi világforgalom fűnyes napjai. Európában pedig egy űj orszűg: Gallia emelkedik fűl az ipari orszűg színvonalára. Vászonszűvű ipara rűvidesen odafejűldik, hogy finomabb szűveteket kiviteli cűlokra is elű tud állítani. Szerte az orszűgban azt lehet látni, hogy a vad hírben állű bennszűlűttek, akik csak nemrűgiben szilajul vetettűk

rá magukat a római légiókra, most türelmesen gőnyednek a szövőszék mellett. De a fazekasipar is nagy mennyiségben exportálja az árukat a Rajnán túlra, Spanyolországba, sőt magába a fejlett igényű Itáliába is. Különféle ipari találmányok is útra kelnek Galliából. A biturgok reájöttek, hogy lehet vastárgyakat cinnel bevonni és megezüstözni, amivel szegényebb sorsuak részére is lehetővé válik fémedények beszérése. Más vidéken a vállalkozó szellemek még merészebb feladatba fognak: a szöveteket megfestik biborszinüre. Ez az előkelő ruházat színe, amit eddig csak Tiruszban állítottak elő a biborcsiga méregdrága nedvéből. A gallok ehelyett növényi festőanyaggal dolgoznak. Az új szövet szépen be is válik, bár hamarosan kiderül, hogy a mosásnál kifakui. De a kevésbé igényes vevőknek így is jó és a római kisember nem sok idő múlva már Galliában szőtt öltözetekkel ruházkodik.²⁾ A gazdasági termékek cseréje rövidesen magával hozza a szellemi termékek kicserélődését is. Róma nyelve, a latin nyelv, meghonosodik a birodalom minden részében és kiszorítja a bennszülöttek nyelvét, körülbelül ugyanabban az ütemben, ahogy az illető ország áruja helyet szorít magának a római piacon. A közös nyelven sűrű levélváltás indul meg a világ egyik végétől a másikig. Egyik-másik híres ember levelezésben áll a legkülönbözőbb provinciák lakóival. Galenusz, a világhírű szemorvos, leveleket kapott Ázsiában, Spanyolországban, Thrákiában és Galliában lakó betegektől, elküldte hozzájuk a gyógyszert és meggyógyította, anélkül, hogy látta volna őket.³⁾ De nemcsak a gyakorlati ismeretek, hanem a birodalom különböző népeinek tudománya és bölcsészete is

²⁾ Fetrero, IV. k., 10 fejezet.

³⁾ Friedlauler, II. k., 304. old.

elindul a világmegközelítő útra. Megkezdődik a kultúrák és világlátások kicserélődése is. A világbirodalom kitermeli a maga egységes művelődését, civilizációját.

Az a kohó, ahol ez a hatalmas szellemi egybeolvasztási folyamat lezajlik, egyelőre csak maga a főváros, Róma. Itt kerül érintkezésbe az északi germán a színes ethiopiaival, itt ismerkednek össze a görög bölcselel és a zsidó vallás tudósa. Róma az agya és a szíve a jelenlegi időszámítással kezdődő első pár évszázad alatt a birodalomnak. Ha a birodalom szellemi életét, a tömegek lelki problémáit meg akarjuk érteni, kénytelenek vagyunk külön is futó pillantást vetni a római életre.

3. Világváros kétezer év előtt.

A Tiberisz hajózható torkolatánál, közel a tengerhez fekszik a világot jelentő Város, amely jogot formál az egész világ fölötti uralomhoz, de amelyet viszont a magáénak tekint az egész akkori világ. Ide tódul a legtávolabbi provinciák művelődni és szerencsét próbálni vágyó lakossága és egy-egy ilyen idegentől származnak a császári Rómáról fennmaradt és dicsérő ódákká magasztosuló városleírások.

Az arábiai Petrából származó Calliciusz egyenesen azt írja, hogy azoknak a nélkülözése, akik Rómát nem látták, rosszabb, mint a vakok nyomorúsága, mert csak azok mondhatják magukról, hogy valójában éltek, akik részt vettek kivették Róma életéből és ezeknek az életsora aztán úgy különbözik a többiekétől, mint a felkent híveké a tisztatalanoktól. Egy másik városleíró: Claudianus szerint, az ég nála felségesebbet nem látott, az emberi szem nem fogadhatja a szépségét, az ész a nagyságát, száj a dicséretét. Az egyik városleíráshoz csatolt melléklet sze-

rinl a Városnak 1790 palotája, 46.602 bérháza, 11 termája, hévizi fürdője, 856 közönségesebb fürdője, 19 vízvezeteki hálózata, 204 nyilvános sütőkemencéje, 2 cirkusza, 2 amfiteátruma és 3 színháza van.⁴⁾

De ezek az adatok még csak halvány képét sem adják annak a Rómának, amelyet az egykorú közszólás szerint Augustus „téglavárosból márványvárossá” alakított át. A belső városban márványpaloták, középületek, templomok beláthatatlan tömege tündöklük, köztük a fórumon az oszlopsoros központi vásárcsarnok árkádos, kupolatetős épülettömbje. A belső várost körülölelve és még ott is, ahol a mai Róma határai mocsárlázas, lakatlan területbe torkolnak, a magánpaloták, villák végetemi nem akaró sorai. A paloták márványhomlokzata, templomok, műemlékek csúcsai és kupolái a kertek, parkok és ligetek örökzöldjéből ragyognak ki. Mert csaknem az egész külső Róma egyetlen szakadatlan óriási park, végefogyhatatlan kertváros, pompás kertészeti ötletekkel, szökőkutakkal és mesterséges vízesésekkel.

A vizet, rengeteg helyi nehézséget leküzdve, néhol 58 mértföldes távolságból szállítja a 19 vízvezeték, de olyan bőségben, hogy kétmillió fogyasztót számítva fejenként és naponként, 540 liter vizet tud szolgáltatni, aminek épen a felét tekinti a mai modern városi egészségügy a vízzel való ellátás ideális állapotának. A köz-tisztaság egyébként is elérhetetlen magasságban áll a modern nagyvárosok fölött. A 856 nyilvános fürdőt mindenki igénybe veheti, de egész csekély díjazás mellett tódul még a legszegényebb lakosság is a fényűzés minden találékonyásával pompázó hévvi fürdőbe: a termákba is.

⁴⁾ Lásd Friedliinder I. k.» I. fejezet.

Oszlopok, faragványok, szobrok gyönyörködtetik a fürdőzőket, de városszerre bőségesen gondoskodnak a művészeti és tudományos szükségletek kielégítéséről. Több, mint tízezer nyilvánosan kiállított szobor emelkedik a városban, a paloták falain belül pedig Cassiodorusz szavai szerint: „az élő rómaiaknál számosabb második nép“ lakik szobrok alakjában. Tíz nyilvános könyvtárhoz mindenki hozzáférhet s egy hivatalos újság kissé száraz rövidséggel ugyan, de közhírré teszi a világeseményeket.

De a város legmegragadóbb látványa nem az épületek és nem a műemlékek, hanem az utcákon hullámzó sokaság. A világ minden nyelve és minden viselete itt hangzik és tarkállik a szűk, zezzugos útvonalakon, ahol emiatt nap-pal lehetetlen volna és tilos is a kocsin-járás. Árusok lár-mája, kikiáltók zsvajgása teszi a zajt még fülsiketítőbbé. A boltokban a világ minden terméke kapható, amit csak mezőgazdaság, ipar vagy bányászat világszerre létrehozott.

A tolongás az esti órákban elviselhetetlenné válik, amikor a tömegek egyszerre áramlanak a három színház felé. De ezeken kívül az amfiteátrum is gondoskodik a nép szórakoztatásáról, ahol vadállatok viaskodnak egymással, néha meg halálraítélt vádlottakkal. De a legnagyobb népszerűségnek a cirkusz örvend, ahol kocsiversenyek, lófut-tatások és párviadatok mérkőzésében szenvedélyes pártos-kodással vesz részt a közönség. Mindig két párt: a kékek és zöldek vetélkednek egymással és híveik átviszik az egymással való heves tülekedést a politikába és minden-napi életbe is.

Éjszaka azonban, amikor a forgalom rohanó áradata leülepedik és szabadon hagyja a város szilárd vázát,

egyszerre előtűnnek a világváros árnyékoldalai. A néptelen utcák szűkek, a belső városban átlag 3—4 méter szélesek, de viszont 6—8 emeletes bérházak között szoronganak. Az építési szabályzatot a telekspekulánsok kénye-kedve diktálta és még a mai nagy városokénál is lényegesen rosszabb helyzetet teremtett.

Virágzik is a legféktelenebb telekspekuláció. Felhajtják a telkek árát, kihasználják az építési területet a legvégsőig és olyan házbéreket préselnek ki, amelyek még a mai házuzsorával is felvehetik a versenyt. Viszont a háziúr nem törődik a ház karbantartásával és a „szigetek“ (insulák) lakóinak, ahogy Rómában a bérházakat nevezik, állandóan remegniök kell, hogy mikor szakad vagy gyullad rájuk a fából vagy romladozó anyagokból összetákoltt méregdrága hajlék.

Nyugalmas otthonról egyébként sem álmodozhatnak a bérházakba zsúfolt tömegek. Az éjszakai nyugalmat csak a világtól kerttel, ablaktalan tűzfalal védett paloták kiváltságosai élvezik. A belvárosi utcák éjjel csak elnéptelenednek, de annál hangosabbak. Itt zajlik le a nappal leszorított kocsiforgalom, az érkező utasok fogatai, amint a szatírak költői panaszosan énekelik, alapjukban rázzák meg a roskatag bérkaszárnnyákat. A közbiztonság is gyöngelábon áll. Kétes alakok tömegei indulnak el éjjelenként vadászatra, az utcákon pedig nagy kísérettel mulatságról hazadülöngélő előkelő úrfiak is rendeznek egy kis hajtóvadászatot a magányosan hazabotorkálókra. A rendőri őrzését, amely fáklyafénnyel járja be az utcákat, udvariasan kitér előlük. Fáklyafény mellett kullognak a halottvivők is. A gazdagokat nappal viszik fényes temetési menetben a még ma is bámulatot keltő mauzóleumokba. A vagyonatlanokat ellenben éjszaka hányják be állati hullákkal és

hulladékokkal együtt a nagy közös verembe, amely ott tá-
 tongott a város külső területén, amíg a hatalmas Maecenás
 részére parkírozás céljából föl nem töltötték.

De jönnek az éjszaka során más, hosszabb menetek is.
 Párjával egymáshoz bilincsel, összeláncolt tömegekben
 katonák felügyelete alatt érkezik a világvárosba a munkás-
 ság: a világ minden részéből idehajszolt rabszolgák
 számlálatlan ezrei.

A szabad idegenforgalom nem hozza el Rómába
 a munkaerőt. Ez az amerikaiasan lüktető világ-
 város, amely annyi hasonlóságot mutat a mai
 étellel és lényegben, mint látni fogjuk, annyira
 eltér tőle — mindenekelőtt abban is különbözik az
 „új világ“-tól, hogy nincs munkásbevándorlása. Szerencse-
 vadászok, kuruzslók, törtetők a világ minden részéből jön-
 nek, de a barbár munkást és iparost nem csábítják a ró-
 mai élet kilátásai. Kötéllel, rabláncsal kell fogni a munka-
 erőt, a rabszolgákat. Számuk legalább egymillió, de min-
 denesetre oly fenyegetően nagy, hogy a senatus elvetette
 azt a törvényjavaslatot mely szerint a rabszolgák visel-
 jenek megkülönböztető jeleket. Mert — mondja az indo-
 kolás — nem kívánatos, hogy a rabszolgák elkezdjék a
 szabad polgárokat megszámlálni.⁵⁾ Vidéken, a nagy ura-
 dalmak és bányák területén még ijesztőbb a rabszolgák
 tultengése.

Társadalmi szerepüket pedig nem is lehet rövidesen
 jellemezni. Mert nemcsak az ipari és östermelés nyugszik
 az ő munkájukon, hanem a szellemi termelésben, tudo-
 mányos és művészeti életben is nélkülözhetetlenek. De az
 állam kormányzására és a világ uralmára is irányító be-

⁵⁾ Lecky, I. k., 216. old.

folyásuk van. A törvény betűje a személyiségnek minden jogát megtagadja a rabszolgák osztályától, de a törvényhozást nem ritkán rabszolga egyéniségek diktálják. Az uralkodó osztályok mozdulni sem tudnak nélkülök, de nem is tudnak szabadon mozogni miattuk. A római állam támasza és talpköve: a rabszolgaság, de egyben botrányköve és robbantószerze is.

A világbirodalom társadalmának legbonyolultabb problémája: a rabszolgapagazdálkodás, amely most, a kereszténység keletkezése idején, jutott el időszerűleg is delelőpontjára. Négy-öt százados múlt áll a háta mögött és körülbelül ugyanennyi még az intézmény jövő élettartama. Már ezért is elhibázott kísérlet volna erről az évezredes intézményről egységes képet adni. A római rabszolgaság jelentőségét és a kereszténységhez való viszonyát csak akkor tudjuk kellőleg értékelni, ha vázlatosan és elnagyolt vonásokban is, de történelmi összefüggésében tekintünk rajta végig.

II. A római rabszolgagazdaság kialakulása.

1. A nagy birodalom kis kezdetei.

Róma alapításáról pontos és. részletes beszámolókat tanítanak a középiskolákban. A latin meseírók körülményes leírásokat hagytak hátra arról, hogy a várost pontosan a 754. évben K. e. alapította két üldözött királyfi, akiket egy nőstényfarkas dajkált és nevelt fel. Romulusnak és királyi utódainak hőstettei és zsarnokságai igen jelentős helyet töltenek be a tanuló fiatalság lelki kiképzésében.

A történelmi kutatás azonban egyáltalán semmi számbavehető nem tud ezekről a regényes időkről kideríteni. A legrégebb történelmi adatok Rómára vonatkozólag az időszámításunkat megelőző négy és félszáz évre nyúlnak vissza. Ebben az időben a „márványváros“ még csak fallal bekerített cölöépítményes falu volt, amely jelentéktelenül húzódott meg a többi hozzá hasonló középtáliei falvak sorában. Ellenben homályba szorult a felsőitáliei etruszk ipari városok és a délitáliei görög kereskedő gyarmat városok virágzó kultúrája mögött.

A városfalon belül gazdasági udvarok és disznókat fürdető pocsolják éktelenkednek, mert a város lakóinak egyetlen foglalkozása a földművelés és állat-

tenyésztés. Hogy előzőleg a szántóföld és a legelő a faluközösség megosztatlan tulajdona volt és a nemzetségek szerint közösen művelték, annak nyelvműlékekben és jogintézményekben határozott nyomai maradtak fenn. ⁶⁾ De ebben az időben már az egyéni tulajdon uialkodik az egész vonalon. A szántóföld a városban lakó polgárok „patricius” családok magántulajdona. A családok „zárt házi gazdaságot” folytatnak, ami azt jelenti, hogy csaknem mindent amire szükségük van: élelmiszert, szerszámot, ruházatot önmaguk állítanak elő. Cserére, piacon való beszerzésre vagy eladásra csak kivételesen kerül sor. Túlnyomórészt gabonát termelnek, ezenkívül némi olajbogyót és szőlőt is. A városon kívül a földeken élnek a meghódított őslakók utódai, a tanyások, akiket engedelmesskedőknek (clientes) neveznek ugyan, de teljesen szabad parasztok ők is, csak politikai joguk nincs, nem szólhatnak bele a városok igazgatásába. De viszont nem is katonáskodnak, mert csak a polgár jogosult és köteles a város védelmére.

Ez a város maga az állam. A római birodalom kiinduló pontja az olyan városállam, amilyenek sorozatából alakul ki a görög történelem is. A kezdetleges római állam családainak zárt gazdaságán épül föl ez az állam és alig folytat külpolitikát. A belső mezőgazdaság megtermi a lakosság ellátásához szükséges dolgokat és a külföldi behozatal egészen jelentéktelen. A felsőítáliei etruszk városokból fazekas-gyártmányokat, fémtárgyakat hoznak, az afrikai pun vagy föníciai kereskedők apró dísztárgyakat, kis elefántcsont faragványokat, illatszereket, az istenek tiszteletéhez és bíborszövetet a hivatalnokok

⁶⁾ Eduard Mayer: Geschichte des Altertums II. k., 518. oldal és Blocli 12-20. oldal.

díszruháihoz cserélnek be a római mezőgazdaság fölösleget ellenében.⁷⁾

A kis városállam, amelynek egész területe ezer négyszögkilométer, parasztköz társaság és általában nem folytat terjeszkedési politikát. Ennek dacára állandóak a határvillongások, háborúskodások. Olykor a környék nomád hegyi lakói törnek reá a síksági városra, máskor a város lakói szaporodnak el és a harcrakész fiatalság indul el az új szántóföldek meghódítására. Emiatt folytonos harcok dúlnak a középitáliei barbár városkák között. A városok olykor laza védő- és támadószövetségeket kötnek egymással. Róma a latin szövetséghez tartozik s rövidesen vezetője lesz a szövetségnek, sőt fölébe kerekedik az egész Középitáliának.

Róma ugyanis már fekvésénél, földrajzi helyzetének gazdasági előnyeinél fogva rendkívüli fölényben volt körülötte fekvő városállamocskák fölött. Elsősorban azért, mert közel a tengerhez és hajózható folyamtorkolatnál feküdt. Hogy pedig ezt a körülményt már abban az időben mennyire értékelték, mutatja a „Róma“ elnevezés is, amely voltaképpen „folyami várost“ jelent. Ezenkívül még egy gazdasági előny emelte a környező vidék fölé. A tengerpart Róma mellett telve volt gazdag sórétegekkel, ami csaknem munkanélküli jövedelemforrást jelentett. A közeli síkság és hegyvidék lakói csak a legnagyobb erőfeszítéssel tudtak némi fölösleget kitermelni, amelyek ellenében a legszükségesebb fém tárgyakat, fegyvereket és mezőgazdasági szerszámokat becserélhették az idegen kereskedőktől. Róma ellenben olyan cikket vethetett piacra, amely messziről vonzotta magához az idegen behozatalt.⁸⁾

⁷⁾ Ferrero, I. kötet, 30. old.

⁸⁾ Bloch, 9. old.

A kereskedelmi és ipari behozatalt, a magasabb gazdasági kultúrát közvetítette és képviselte tehát Róma Középitália barbáraival szemben. Belső életében azonban jóideig megőrizte a földművelő zárt házi gazdaság kezdetleges társadalmi és állami rendjét. A behozatal, ipar és kereskedelem lebonyolításával kizárólag bevándorolt idegenek, plebejusok foglalkoztak, akik vagyont és tekintélyt szereztek a városban, de politikai jogot nem. A polgár egyedüli foglalkozása még mindig a földművelés és állattartás volt.

A háborúk és behozatal folytán beszívárgott ugyan egy új osztály: a rabszolgák is. A hadifoglyot beállították a családi gazdálkodás szolgálatába, de a sorsuk nem sokat különbözött a gazdasági cselédétől. Közvetlen emberi viszonyban élt együtt, étkezett és dolgozott vele a római gazda, a patrícius családfő is. A Cincinnátus példája aki diadalmas hadvezéri és államférfim élet alkonyán visszatért az ekeszarva mellé, nem volt elszigetelt jelenség a római közéletben. Fegyelmezett, hogyományokhoz szigorúan ragaszkodó, konzervatív kisgazdaközösség volt ez, amely Középitália barbárainak meghódítása után, viszont romlatlan, szívós harcierőt állíthatott szembe Felső- és Alsóitália kultúrától elpuhult, osztályharcoktól szétzilált iparos- és kereskedővárosaival szembe.

Mi indította azonban ennek a városállamnak lakosságát az egész félszigettel való hadbaszállásra? Mi okozta a római állam-politika terjeszkedő irányzatát?

2. A római latifundiumok kiképződése.

A szomszéd államokkal való harcok közepette lassan és észrevétlenül társadalmi átalakulások következtek be mégis Rómában. Természeti események, a termésred-

menyek véletlene folytán eltolódások állottak elő az egyes családok vagyoni viszonyaiban. Gazdagabb és szegény római polgárok éltek már egymás mellett és a háborús állapot, a politika alakulása nagy mértékben kedvezett a gazdagoknak, a vagyonok felhalmozásának.

A római külpolitika ugyan hagyományos elnézéssel, kímélettel bánt a legyőzött ellenséggel. Általában sértetlenül hagyták a belső igazgatást, a meghódított városállamokban csak adófizetésre, katonaaállításra köteleztek. Néhol azonban kisajátították a hódított terület egy részét, amely akkori időben nagyjából nem is állott művelés alatt. Szerre Itáliában akkor még sok szűzi legelőterület akadt, olyanok, mint még nemrégiben Texasban és az Egyesült Államokban. Az ilyen területeket Róma kisajátította és besorozta az állami földek, „a g e r p u b l i c u s” közé, amelyeket használatra bérbeadtak a római polgároknak.

Ezeknek a várostól rendszerint távollevő birtokoknak kibérlésére azonban természetesen csak vagyonosok vállalkozhattak. Nekik volt hozzá a megfelelő felszerelésük és cselédségük, rabszolgáik. Mert a rabszolgák tartására és élelmezésére is csak a gazdagoknak volt módjuk.

A szegényebb kisgazdákat ellenben még jobban elszegényítette a háborúskodás. A katonáskodás alatt munkálatlanul maradtak a kisbirtokok, amelyeket az egyoldalú szemtermelés egyébként is kimerített. Így aztán a sorscsapásoktól, rossz terméstől is gyakran meglátogatott kisbirtokos hamarosan rászorult arra, hogy kölcsönt kérjen a jövőendő termésére, a birtokára. Ezt a kölcsönt gazdagabb polgártársa nyújtotta, akinek birtokát a hadbavonulás alatt is továbbművelte a rabszolga és aki egyébként is nagy hasznot szerzett, pénztökét gyűjtött magának az

állami földek bérletéből. Ennek a tőkének a kezdetleges gazdasági viszonyok között az egyetlen gyümölcsöző elhelyezéssel ugyancsak a kölcsön kínálkozik, de ennek a feltételeit saját kénye-kedve szerint szabja meg. Így kapott lábra Rómában is, mint minden kizárólag földművelésből élő társadalomban, a kisbirtokost fojtogató uzsora. A római uzsora méreteire jellemző, hogy az első uzsoraelenes törvényalkotás: a 12 táblás törvény (450. évben Kr. e.) 12%-ban szabja meg a kamatlábat, míg ugyanakor a föld hozadékát 5%-ra teszik.⁸⁾

A hadviselés csapásai és az uzsorateher erősen megrendítik a kisbirtokot, amelyet ugyanakkor hátbatámad az olcsó, kedvező éghajlati, talaj és öntözési viszonyokkal dolgozó szicíliai és afrikai gabonabehozatal is. Érthető, ha ilyen körülmények között mindinkább háttérbe szorul az előnyomuló nagybirtokokkal szemben. Kis parcellái eladás vagy árverés folytán egyre jobban összehalmozódnak a gazdagok kezében.

A nagybirtokos azonban légióként rabszolga munkakerővel dolgozik. Ez a munkakerő pedig földművelési üzemből sokkal értéktelenebb, mint a földtulajdonos kisgazda munkája. A földművelés „idénymunka“ és lelkiismeretes, odaadó tevékenységet követel meg. Emiatt még ma is, a gépek és tudományos mezőgazdasági technika korában, általában kiadósabb a kisgazda, mint a napszamos munkája. Az ókorban pedig a kényszermunka még messzebb elmarad a szabad parasztság munkaeredménye mögött. A rabszolgával dolgozó nagybirtok ennél fogva elhanyagolja a szemtermelést, inkább a szőlő- és olajtermesztés felületes módozataira, legfőként pedig az állattenyésztésre veti rá magát. Különösen a jószágártás

⁸⁾ Ciccotti, 112. old.

volt a római nagybirtok alapja és a legeltetés érdekei nagy mértékben szabták meg a fejlődő római állam politikáját és terelték a terjeszkedés irányzatába.

Az állattenyésztés ugyanis — mondja Nitsch ¹⁰⁾ — csak ott lehet túltengő, ahol, mint a mai Itáliában vagy Spanyolországban, el lehet kerülni a jószágnak istállóban való költséges és fáradságos kiteleltetését és pedig oly módon, hogy az állatot télen keresztül is kedvező éghajlat alatt a szabadban legeltethetik. És éppen ez volt az eset a kedvező éghajlatú és talajú délre néző alsóitáliai tengerpartokon. De ezek viszont rá vannak utalva a nyári hónapok alatt a hegyi völgyekre, mert a délvidéki síkság ilyenkor a szárazság és járványok fészke. Ez sarkalta a római politika nagybirtokos intézőit a tengerpartok felé való terjeszkedésre.

De a délvidéki görög kereskedővárosok meghódításával más nyereség is érte Rómát. Belekapcsolódott a világ kereskedelmi forgalmába. A római politika irányítóinak most már érdeke fűződik a középtengeri virágzó forgalomhoz és érdekellentétei támadnak a világkereskedelem eddigi haszonélvezőivel, Szicíliával, az afrikai Karthágóval szemben. Újabb háborúk sorozata indul meg, amelyek már nem területhódító, hanem kereskedelmi célzatú, mondhatnék imperialisztikus hadjáratok, amelyek következményeként Róma legyőzi összes versenytársait és kizárólag a maga kezébe veszi a világkereskedelem fölötti uralmat.

Azonban a háborúk hosszú sora alatt veszendőbe ment az, aminek Róma az első hódítások sikereit köszönhetette: a szűk látókörű és maradi, de fegyelmezett és

⁹⁾ Nitsch, 15. old.

erőteljes paraszti szellem. A kereskedelmi háborúból egy új római arisztokrácia került ki győztesen, amely már nem a földművelést tekintette az egyedül hozzáillő foglalkozásnak. A hadizsákmányokon felhízott pénztőkének akad már az uzsorán kívül sok egyéb tenni-valója, elhelyezkedési lehetősége. A kölcsönzés jövedelmező dolog még ugyan, sőt a római pénzvilág hitelműveletei előtt megnyílik az egész világ. Egyes római pénzarisztokraták, mint pl. a „zsarnokölő“ Brútusz, külföldi államoknak, királyoknak adnak kölcsönöket 50—80%-os kamatra. Azonban a nagy és gyors kereseti lehetőségek a „vállalkozók“ számára kínálóznak, akik békében és háborúban gyorsan kiaknázzák a politikai és gazdasági élet esélyeit. A háborúk már Rómában megteremtették a hadseregszállítókat teljes felszerelésükkel: a „vérből aranyat sajtolás“ gyors vagyon teremtésével, szemérmetlen panamákkal és azok rendszeres eltussolásával egyetemben.¹¹⁾ A hódított tartományokban az adó behajtását a d ó b é r l ő pénzcsoportok vállalták magukra, amelyek átalányt fizettek az államnak, de sokszoros nyereséget préseltek ki a lakosságból. Utak, közintézmények építését ugyancsak vállalkozó pénzemberek intézték. Mindezek a hasznothajtó vállalkozások és az egész külső kereskedelem a római pénzarisztokrácia kezében van, akiket lovagoknak neveznek azért, mert a lovon való katonai szolgálatra csak a gazdagok vállalkoznak, de a „lovagok“ egyre sikeresebben és buzgóbban vonják ki magukat a katonai szolgálat alól.

Azonban a vagyon még mindig a legszívesebben a nagyuradalmakban helyezkedik el. Az állami földek kézbekerítése a legelőkelőbb tevékenység. Az „ager publicus“

¹¹⁾ A második pun háború alatti botrányokról, Bloch, 56. old.

körül folyik sokáig a római nagytőke és a kisbirtok osztályharca, amely végre is a nagyvagyon győzelmével fejeződik be. A K. e. II. században az állami földbérletek átkerülnek az eddigi bérlők magántulajdonába, és a földeken olyan ültetvényes gazdálkodás folyik, amelyet a rómaiak korában az afrikai partokon a karthágóiak, a múlt század elején pedig az Új Világban a közép- és dél-amerikai nagybirtokosok honosítottak meg. Egész sereg pástor hajtja a rengeteg állatállományt télire a melegebb tengerpartokra, nyáron fel a hegyi legelőkre. Mellette felületes, külterjes gazdálkodás folyik az uradalmakon, amelyek nem maradnak meg az állami földek határai között. A hadviselés, uzsora és konkurrencia fegyverével nem tudja felvenni a harcot a kiscgazda, aki a jogi csűrészavarárs is hátbatámad a nagyvagyon szolgálatában. A zárt házi gazdaságnak ezeket a sejtjeit rohamosan rombolja szét az új termelési rend, amely már piacra dolgozik, árukat termel. A kiscgazda csapatosan hagyja el a birtokát, a pénztőke egyre rohamosabban választja el a földmunkást a termelőeszköztől: a földtől. A régi paraszttanyákat is elnyeli a latifundium, amely legelővé és vadászterületté alakítja át Itáliát, úgy, ahogy Anglia Írországot formálta át a XVII. század folyamán.

Ebből a változott gazdasági talajból új politikai és kulturális közszellem sarjadzik. A nehézkes, erkölcsös-ködő, régi rómaiakat gyorsan élő, változásokat hajhászó új nemzedék követi. Cselszövő, a népeket egymás ellen uszító, imperialisztikus külpolitika váltja föl a hagyományos, óvatos és engedékeny római „népjogot“, belül pedig korrupció, törtető fényűzőshajhászás az egyszerű, puritán erkölcsöket. Az átalakulás kulcsa, a római törté-

neleni új korszakának alapja és hordozója a történelemből kitagadott néposztály: a rabszolgák.

3. A rabszolgamunka térhódítása.

A gazdasági föllendülés egyetlen haszonélvezője sem tudja ebben a korszakban már a rabszolgák munkáját nélkülözni. Nemcsak a latifundiumokon hemzsegnek a rabmunkások, hanem velük végezteti a vállalkozó a közmunkálatokat, a bányák művelését. Rabszolgák eveznek a kereskedelmi és hadihajókon, még a züllő kisbirtokos is szerez magának egy-két rabszolgát a nehezebb testi munkák elvégzésére. De az előkelőbb háztartások is tömegesen foglalkoztatják őket cselédi munkálatoknál, a vagyonos fiatal katonák még a táborba is magukkal viszik személyi szolgálatokra rabszolgájukat.

Az óriási kereslet folytán nagyszabású szervezete van a rabszolgakereskedelemnek. Elsősorban a hadifoglyokból kerül ki a rabszolgapiac legnagyobb készlete. A győztes háborúk során óriási tömegek kerülnek így rabszolgasorba. Livius római történetének adatai szerint például a Kr. e. 200. évben 35.000, a 167. évben 150.000 hadifogoly esett rabszolgaságba. A hadifoglyok nem kerülnek közvetlenül a rabszolgatartóhoz, hanem csak a kereskedő közvetítésén keresztül. A táborban már elkótyavetyélik a hadifoglyokat a kereskedőknek, akiknek az emberei rajokban kísérik a sereget. De a rabszolgakereskedelemnek vannak más forrásai is. Kirendeltjeik ott működnek a birodalom minden határszélén, hol a barbár népek törzsfőnökei és királyai adogatják el ellenségeiket, nemritkán saját alattvalóikat is. A tengeren a kalózok vadásznak a hajók legénységére és adják el a foglyul ejtetteket. Sok helyütt a tengerparton a hajótörötteket is

szabad zsákmánynak tekintik. Különösen a Cikládok szigetlakói voltak hírhedtek arról, hogy hamis jelzéssel rendszeresen törbeccsálták és rabszolgaságba adták el a hajósokat

Rómában és más nagyobb városokban aztán nyílt piacon zajlik le a rabszolgavásár. Az áru apraja-nagyja emelvényen, fehérre meszelt lábakkal állja a közszemlét, mellettük a kikiáltó fennszóval magyarázza képességeiket és kiválóságait. A vevők szakértő szemmel mérlegelik, tapogatják őket, megnézik fogukat, míg végre megalakusznak. Az ár nagyon különböző, életkor, képzettség szerint változik, de légióként a piaci felhajtás arányától függ. Nagy győzelmek után néha egész potom áron lehet rabszolgát kapni. A pontuszi és szardíniái háborúk rengeteg hadifoglyai annyira lenyomták az árakat, hogy közmondássá vált Rómában: „Olcsó, mint egy szardíniái“.

Ez a munkaerő, amely olcsó tömegcikként került az új tulajdonosokhoz, már nem a zárt házigazdaság kiegészítésére kellett. Uradalmak, bányák nagyüzemébe jutott, ahol piacra, árutermelésre dolgoztatták és ahol a bánásmódra nézve egyetlen irányadó elv volt vele szemben: a haszonhajtás érdeke. Hogy mentül kevesebb befektetéssel, mentül nagyobb munkaeredményt lehessen belőle kisajtolni. A gazda és szolga közötti emberi viszony átalakult a munkáltató és a munkás között a leplezetlen kizsákmányolás viszonyává.

A legelrettenőbben mutatkozott ez a bányarabszolgák sorsában. Marx a Kapitálban idézi a szicíliai Diodorusz kortársi leírását a bánya rabjainak pokoli sorsáról, akik parányi lámpával a fejükön, szuroksötétben görnyedve ássák és adják kézről-kézre a kitermelt ásványt, szólni sem tudnak egymáshoz, mert szándékosan a legvegyesebb

népek közül válogatták össze őket: „Nem nézhetünk e szerencsétlenekre, akik még testüket sem tarthatják tisztán, sem meztelenségüket nem takarhatják be, anélkül, hogy keserves sorsukat ne sajnálnók. Mert itt nincs irgalom, sem kímélet, betegekkel, nyomorékokkal, aggokkal vagy a női gyöngeséggel szemben. Az ütésektől kényszerítve mindegyik kénytelen továbbdolgozni, míg a halál véget nem vetett kínjainak.“¹²⁾

De nem sokkal különb az uradalmak pásztorainak és rabcselvédségének sorsa sem. Hajnaltól alkonyatig a felügyelő ostora csattog a hátukon, éjszakára nagy közös ólba zárják a megbízhatókat, míg a veszedelmesebbek, a szökésre gyanúsak, bilincsek közé kerülnek. A baromi bánásmód és szörnyű egészségügyi viszonyok miatt óriási közöttük a halandóság. Ezzel azonban kevésbé törődnek a tulajdonosok, mint az eltartásukkal és foglalkoztatásukkal járó költségekkel. A téli mezőgazdasági üzemszünet kérdése is gondot okoz, azonkívül néha a gabonaszállítási nehézségek és behozatali zavarok miatt olykor a drágaság emelkedése is jelentős probléma. Ciceró római író és államférfi a kötelességekről szóló erkölcsstani könyvében ¹³⁾ fölveti például azt a kérdést is, hogy szabad-e az igazságos gazdának drágaság idején a rabszolgáktól minden élmezést megvonni. Cicero morális szempontból oldja meg ugyan a problémát, nyilvánvaló azonban, hogy földbirtokos kortársainak többsége nem osztotta ezt a felfogást.

Általában inkább a gazdasági célszerűség szempontjából nézték a rabszolgákkal való bánásmód kérdését. A római jellem mintaképeül tekintett Cató például azt tanítja

¹²⁾ A Töke (magyar fordítás) 162. old.

¹³⁾ Clcotti, 129. old.

a földművelésről szóló munkájában, hogy a rabszolgát el kell adni, mihelyt öregszik és hasznavehetősége csökken,¹⁴⁾ viszont követésre ajánlja a saját módszerét, amely szerint a nyersanyagként vásárolt rabszolgákat szakértő mesterekkel vívársra, ipari munkára kiképezte és nagy nyereséggel adta tovább.

A római élet és birodalom más kiválóságai azonban finomabb és a lelki hatásokkal is számoló tanácsokat osztogatnak. Varró a mezőgazdaságról írva (*Rerum rusticarum liber*)¹⁵⁾ azt tanácsolja, hogy „a felügyelőknek nem kell megengedni, hogy a rabszolgákat korbáccsal tartsák kordában, oly esetekben, amikor a szép szó is megteszi a szolgálatot. Nem kell továbbá sok egyféle nemzetiségű szolgát tartani, mert ebből származik a legtöbb zavar a háznál. A szolgák közül előmunkásokat kell kiválasztani és ezeket jutalmazásokkal munkakedvre tüzelni. Úgy rendezzük a dolgot, hogy ezeknek megtakarított pénzecskéjük legyen, hogy feleséget is szerezzenek maguknak, akitől gyerekek szülessen. Ennek folytán állandóbbakká válnak és jobban ragaszkodnak majd az uradalomhoz. Az ilyen előmunkásokat azzal is sarkantyúzni kell, hogy az ember némi megbecsülést mutat irántuk és velük a tennivalókat megbeszéli. Azzal is nagyobb buzgalmat lehet tőlük elérni, ha a gazda kissé bőkezűbben gondoskodik az ételmezésükről és ruházatukról, néha egy-egy munkát elenged, vagy jószáglegeltetést és hasonló kedvezményeket engedélyez. Úgy, hogy ha aztán valami kimerítő munkára kell kiharcolni vagy büntetni kell őket, akkor is vigasztalódjanak és jóakarattal ébredjen bennük uruk iránt.“

¹⁴⁾ Cicotti, 128. old.

¹⁵⁾ Cicotti, 185. old.

A történelmi adatok azt mutatják, hogy úgy az urak, mint a rabszolgák között nem sok fogantja volt ennek a „hasznos és erkölcsös“ utasításnak, amely a beszélő szerszám emberi tulajdonságait is gyümölcsöztetni akarta, a vagyon javára és egyúttal furfangos látszatengedményekkel le akarta szerelni az osztálygyűlöletet. A rabszolgatartó és a rabszolgák között állandóan ellenségesen feszült volt a viszony, amely a végig kinzott munkaerő részéről gyakran robbant ki egyéni bosszúállásban és szervezett felkelésekben. A rabszolgalázadások részletes leírása kívülesik ennek a munkának keretein. A későbbiekben még rátérünk azokra az általános okokra, amelyek minden ilyen mozgalom sikerét eleve lehetetlenné tették.

Itt csak annyit jegyzünk meg, hogy a római uraik)dó osztály, a latifundiumok és nagyvagyon urai a rabszolgák lázadását annak az osztálynak fegyveres erejével verték le, amelyet viszont rabszolgák munkájával tettek tönkre: a proletáriátussal. De arra is volt eset, hogy a proletárság mozgalmait verték le a pénztőke urai a felfegyverzett rabszolgák segítségével.

4. A római és a mai proletáriátus.

A világot hódító fegyveres sikereket Róma a vagyonilag egyre inkább züllő kispolgárainak és szövetségeseinek köszönhette. Az előkelő „lovagi“ sarjadékok egyre sikeresebben vonták ki magukat a katonai szolgálat alól, amelynek különben is csak rendbontó és züllesztő elemeivé váltak. A hadjáratokból hírral és dicsőséggel hazatérő kisember azonban a szó betűszerinti értelmében nem lelte honját a hazában. Az uzoratóke rendszeresen és előszeretettel kaparintotta meg a hadbavonultak birtokait és

olyan állapotokat teremtett, amelyek a szenvedélyes felháborodás kitöréseit vonták maguk után. Tiberius Gracchus, a kisémmizett parasztság jogainak és a földbirtokreformmozgalomnak lelkes előharcosa így jellemzi: „A baromnak, amely szanaszét legel Itáliában, akad egy zug legalább, ahová behúzódhat. De azoknak az embereknek, akik küzdenek és maghálnak Itáliáért, még ennyi sem jut. Vízen és levegőn kívül egyebük sincs, hajléktalanul ödöngenek feleségükkel és gyermekeikkel. És a hatalmas hadvezérek hazudnak, amikor harcközben azzal tüzelik katonáikat, hogy védjék meg házi tűzhelyüket és apáik sírját az ellenséggel szemben. Mert csak mások tékozlásáért, mások gazdagodásáért küzdenek és hálnak meg azok, akik állítólag a világ urai volnának és egy rögöt sem mondhatnak magukénak.“¹⁶⁾

A Gracchusok és más jószándéku politikusok a római állam alapjának: a hadseregnek szétmállásától féltették a birodalmat és azzal a szándékkal állottak a vagyontalanak osztályharcának élére, hogy az erős, önálló kisbirtok helyreállításának irányába terelik. Az állami földek, az ager publicus szétparcellázásával akarta a régi kisbirtokos osztályt ujjíateremteni és a régi jó időket helyreállítani a Gracchusok földreformmozgalma. A kisbirtok tönkrehajtásának gazdasági okait és pedig elsősorban a rabszolgarendszert érintetlenül hagyta volna ez a mozgalom és csak a gazdasági okok külső következményeit akarta jogi és hatalmi eszközökkel gyógyítani. Ez a törekvés csak a vagyon urait ingerelte féktelen, erőszakos ellenállásra, de még a tönkrehajtott kisbirtokosok többségét sem tudta maga mögé sorakoztatni.

¹⁶⁾ Nitsch, 58. old.

A régi józan, munkakedvelő parasztgondolkodás ugyanis nagy átalakuláson ment át a hosszú hadjáratok során. A parasztkatoná éveket töltött távol az országtól, ezrével dulla föl idegen parasztok tanyáit, hurcolta rab-szolgátságba a föld művelőit, megszokta a gyors, könnyű keresetet, kalandos, változatos életet. Szórakozásokra, élésködésre vágyó tömeg özönlött haza a hódító hadjáratokról és a hitelezőkézre jutott falvakból a nagy városokba, főleg Rómába tódult. A kezében levő fegyveres erőt pedig a politikai hatalom meghódítására használta ki. Rómában gyors egymásutánban hódította el a nemesség, a patríciusok összes előjogait, kiküszöbölte a születés és a vagyon törvényes kiváltságait, úgy, hogy a mostani időszerűt megelőző két évszázad folyamán már teljes demokrácia uralkodott Rómában. A proletáriátus (szószerint: a leszármazottak), akiket azért neveztek így, mert csak a származás jogán szerezték a polgári jogokat és sem földbirtok, sem vagyon nem fűzte őket az államhoz, népgyűlésen maga döntött a birodalom sorsáról és választotta a világot kormányzó hivatalnokokat.

Mert a birodalom formailag továbbra is a római városállam maradt, amely nem engedett semmi beleszólást a kormányzásba a tartományok képviselőinek, hanem kizárólag a római polgárok akaratából intézte az ország politikáját. A Kr. e. utolsó évszázadban kiterjesztették a római polgárjogot Itália egész lakosságára, de ez a polgárság még mindig a régi alkotmány formái között gyakorolta politikai jogait, úgy, hogy formailag a római proletárság népgyűléseinek döntésén alapult minden törvényes hatalom.

A valóságban pedig a vagyon és a pénz hatalma uralkodott. Mert a római proletárság csak arra használta föl

a kezében levő fegyveres és politikai hatalmat, hogy eladja és korrumpálja vele magát.

A proletárok egy része vagyonos politikai törtetők zsoldjában állott. Kírtott „kliens e“ lett egy előkelő családnak, ahonnan némi élelmet és ruházatot kapott, amelyek fejében korteskedett és szavazott ura érdekében. De a többiek szavazatát is nyíltan és tömegesen vásárolták a hivatalkeresők. Rómában minden hivatali állás ingyenes volt a köztársaság korában és egy évi időtartamra választás útján töltötték be. A jelöltek fényes ünnepekkel, cirkuszi játékokkal és nyilvános vendégléssel keresték a választók kegyeit. Hivataluk letelte után az alkotmány értelmében a tartományok kormányzásának élére kerültek és akkor bőven kárpótolták magukat az alkotmányos költségeért.

Hasonló ellenszolgálatok fejében osztogatta a római polgárok gyűlése a hadvezéri megbízásokat is egyes nagyratörő politikusoknak, akik a kezükre bízott hadseregeket személyes érdekeik mindenre kapható korrump eszközivé alakították át.

Az államtól is állandó támogatást kapott a proletáriátus rendszeres gabonaosztás formájában. Caesar idejében 320.000 római polgár kapott ingyenes gabonasegélyt. Kenyeret és szórakozást (panem et circenses) követelt csak a római proletárság, amely a politikai hatalmat csak egyéni boldogulása céljaira tudta kihasználni. Arról, hogy egész osztályának helyzetét javítsa, nem is gondolkodott a római proletár, aki az uralkodó osztály tagjának és a világalom részesének tartotta magát és legfőbb törekvése az volt, hogy dologtalan eltartást és mentői nagyobb részesedést biztosítson magának a rabszolgák munkájának eredményéből. A rabszolgák mun-

kájának igazságtalan vagy káros voltát épúgy nem látta meg, ahogy manapság a közvélemény nem érez különösebb részvétet a teherhordó és vágóállatok sorsa iránt. A római köztársaság proletárai úgy képzelték el az ideális államot, hogy ott teljes az egyenlőség, nincs szegény és gazdag, a szabadok között mindenki boldog gondtalansággal fogyasztja el azt, amit az állami közös rabszolgák szigorú felügyelet alatt előteremtnek.

Ezért hamis minden összehasonlítás, amely a modern ipari proletárságot római gyülevész-proletárokkal akarja egybevetni. A mai proletárság történelmi hivatása, hogy a világból kiírta azt, aminek konzerválását a római proletárság életcéljának látta: a mások mukájából való élőködést. Az ókori gazdasági rendszer és a kapitalizmus gazdasági rendje közötti különbség abban is jelentkezik, amit egy híressé vált klasszikus mondás így foglal össze:

„A római proletárt az állam tartotta ki, ellenben a mai proletár kitartja az államot.“

5. Bér munka és rabszolga munka a rómaiaknál.

Téves volna azonban azt hinni, hogy a római proletáriátusnak valóban sikerült is a maga számára munkanélküli megélhetést biztosítani. A politikai korrupció csak részben fedezte az életszükségleteket és a dolog természete szerint az előkelő családok is csak korlátolt számban tarthattak ki „c l i e n s e k e t“. A proletárság többi részének munkavállalással kellett a politikai lélekvásárból szerzett jövedelmet kiegészíteni. Legszívesebben közvetítő tevékenységet vállaltak, mint kis szatócsok, korcsmárosok, kikiáltók, azonban végzett a proletárság ipari és mezőgazdasági munkát is. A nagy uradalmak sem tudták a szabad bér munkát teljesen nélkülözni. Nehezen hozzáférhető,

vagy kevésbé termékeny helyeken egyes parcellákat kiadott a latifundium részért való művelésre, de rendszeresen alkalmaztak napszámos munkást is. Úgynevezett szezonmunkákat, amikor rövid idő alatt tömeges munkát kell elvégezni, mint a szőlőmunkákat, aratást, ahol még a gabonatermelés fennmaradt, mezőgazdasági bérmunkásokkal végeztették. A latifundiumnak nem lett volna érdemes ilyen nagy rabszolgalétszámra berendezkedni.

Bérmunkásokat alkalmaztak még ezenkívül oly munkára is, ahol a rabszolga munkaerőt veszély fenyegette. Varró már említett mezőgazdasági könyvében külön ki is emeli, hogy nehéz és életveszélyes munkára nem rabszolgákat, hanem bérmunkásokat kell alkalmazni. Cato is ugyanezen a nézeten van és hozzáteszi, hogy a földbirtok értéke attól is függ, hogy lehet-e a közelében szabad munkásokat találni. A rabszolga vagyontárgyat is jelentett a tulajdonosra nézve és így az életéhez, egészségéhez, az urának is érdeke fűződik.

Az ipari termelés terén is találkozunk szabad munkával, azonban a munka bérét és megbecsülését itt is lenyomja a rabszolgamunka versenye és az állami adományok, gabonaosztogatások gazdasági következményei. Az ingyenes élelmezési pótlékban részesülők kevesebb munkabér ellenében is hajlandók voltak munkát vállalni és így a proletárság politikai befolyása, végső eredményben, csak a vállalkozóknak, munkáltatóknak vált javára.

III. A rabszolgagazdaság tetőfokán.

1. A császársággal járó politikai és gazdasági változások.

Ugyanabban az időben, amelyre a kereszténység keletkezését teszik, Rómában a városállami alkotmány és a világra kiterjeszkedő kormányzat ellentéte is elintézéshez jutott. A köztársaság utolsó félszázadának szakadatlan, véres pártharcait kettévágta a monarchikus megoldás. Oktáviánus Augustus a Kr. e. 31. év óta egyedüli ura és irányítója volt a római világpolitikának és a birodalmi összetartozás szempontját juttatta érvényre a római helyi érdekekkel szemben. Az eddigi, évenként változó, választások esélyeinek kitett ingadozó közigazgatás helyére most már a császár személyében megtestesült központosító és állandósító irányzat került.

Azonban az új rend nem mutatkozott uralkodói külsőségben, sőt formailag a köztársaságot sem szüntette meg. A császárok csupán a köztársaság legfőbb tisztségeit ruházták magukra életük fogytáig és csak a népgyűlések politikai szerepének vetettek véget. A hivatali nemesség törvényhozó testületé, a szenátus azonban továbbra is teljes hatáskörében megmaradt és papíron a császárral egyenlő jogú tényezője lett volna az alkotmánynak. Azonban a császár a hadsereg fölötti kizárólagos rendelkezést is kezébe kerítette és ezt is tekintette legfőbb hivatásának,

úgy, hogy a császár hivatalos címe imperátor, vagyis hadvezér volt. A fegyveres erő fölötti korlátlan uralom aztán a császárt a birodalom abszolutisztikus uralkodójává tette, akivel szemben a szenátus teljesen eltörpült és szolgálai szerepre süllyedt. A hadseregben az első császárok eltörlik az általános hadkötelezettség utolsó maradványait. Zsoldosokból álló haderő kerül a helyébe, hivatásos tisztek vezetése alatt, amely kizárólag a császár személyes érdekeit szolgálja addig, amíg meg van a zsolddal és elbánással elégedve. Mert ellenkező esetben elcsapja a császárt és másikat tesz a helyébe. A katonai diktatúra kreatúrái tehát a római császárok, aminek dacára a császárság jelentékeny politikai és gazdasági haladás volt a római köztársaság helyi érdekeken alapuló klikkuralmával szemben.

A hadsereg mind ezeket a villongásokat megszüntette és kifelé is jó két és fél század tartamára biztosította a birodalom békéjét. Hogy ebből a békés és szabad forgalomból milyen gazdasági fölvirulás származott, azt már a bevezetésben vázoltuk. Itt csak a gazdasági föllendülésnek egy további okát akarjuk megvilágítani: a munkaerő minőségében történt változást.

A köztársaság végső idejében százezerszámra kerültek Rómába az akkori világ legkiválóbb szakmunkásai és tevékenységük eredményét a császárság aratta le. Addig a rabszolgák a barbár népek sorából ujoncozódtak és csak goromba tömegmunkára voltak alkalmasak. A köztársaság utolsó szakában azonban a görög, szíriai és egyiptomi háborúk során olyan rabszolghadak kerültek Rómába, akik gazdasági és kulturális fejlettségben magasan uraik fölött állottak. Nagyszerű iparosok, sőt művészek voltak közöttük. A legfinomabb szakmunkások mint „szövetfestők, il-latszergyártók, cizellálók, szobrászok, építészek, festők,

mérnökök csakúgy, mint tudósok, nyelvtanárok“. Csupa magas képzettségű férfi és nő, akik minden megengedett és meg nem engedett mesterséghez értettek, vagy ha még nem értettek, a legkönnyebben elsajátították. Ezek az új rabszolgák fejlesztették ki a műveit és fényűző életet Rómában az előkelő családoknál, amelyek most kezdték vagyonukat nyugodtan élvezni. A világ urait, akik eddig a könnyen szerzett gazdagságot barbár cifrálkodással vagy durva élvezetekben való duskálással tékozták, ezek a rabszolgák tanították meg az élet finomságaira, a művészetek élvezésére, költői művek tanulmányozására, sőt a bűnök finom elburkolására is.¹⁷⁾

A fölkapaszkodott római vagyonos osztályba, amely rajokban kereste föl és bámulta értelmetlenül a görög műemlékek remekeit és amely részben erőszakkal, részint összevásárlással Rómába hurcolta a régi kultúra termékeit — rabszolgáik oltották be a görög, egyiptomi és Szíriai kultúra és technika vívmányait.

2. A technika haladása az ipar terén.

Mindezeknél az okoknál fogva a római császárság korában az ipari technika jelentékeny fejlettséget ért el. Már a bevezetésben rámutattunk az utépítés és közlekedési technika eredményeire. Az üvegyártás, textil- és festőipar haladásának néhány más példáját is láttuk. De más tereken is számottevő eredmények mutatkoznak. Hogy csak a legszembeötlőbbeket említsük, ismerik és használják az archimédészi csavart a terhek emelésénél és a szivattyúkat is alkalmazzák. Hadi vetőgépeik három métermázsás köveket dobnak az ostromlott várfalakra. Hajóik 2670 tonna

¹⁷⁾ Ferrero, III. 144. old.

úrtartalomig emelkednek. Az őrlésnél vízi vagy állati erővel hajtott malmok váltják föl a kézi darálókat. A vasércfeldolgozás a hatodik században kezdődik, bár újatatóikkal csak 1200° Celsius melege tudnak produkálni.¹⁸⁾

A vízellátás és fürdőépítés nagyszerű eredményeit már vázoltuk. Érdekes az is, hogy a zárt házigazdaság felbomlásának és az idegenforgalom fellendülésének kísérő jelenségül 204 nyilvános kemence is üzemben van.

A szellemi termelés technikája is hatalmas lépéssel haladt előre. Közhelyszerűen ismeretes, hogy a római tudomány és irodalom eredeti alkotásokban meg sem közelítette a görög szellemi termelést, amelyet buzgón másolt és utánzott. Ellenben a terjesztés és népszerűsítés terén messze túlhaladta. A római nagy városokban hatalmas sokszorosító ipar fejlődött ki. Vállalkozók egész tömeg rabszolgával végeztették egyszerre az irodalmi művek másolását. A rabszolgamunka folytán ez az ipar képes volt gyors, olcsó és tömeges árut előállítani.

Mainapság könnyen hajlunk arra a feltevésre, hogy a kézírással való könyvelőállítás szaporátlan és gyér eredményű munka lehetett. Azonban történeti adatok bizonyítják, hogy a kézírással való könyvsokszorosítás nem is oly aránytalanul maradt háttérben a könyvnyomtatással szemben. Tudjuk például, hogy 1848-ban Kossuth kézírásos országgyűlési hírlapja az egész országot ellátta rendszeres, tudósításokkal. A rómaiaknál pedig, ahol egyszerre több száz írnok dolgozott egy tollbamondás alapján, a könyvsokszorosítás igen jelentős eredményt ért el. Két óra elég volt ahhoz, hogy Martiális epigrammáinak egy könyvét íerjék, és egy könyvkiadó, aki 50 rabszolgával dolgoztatott,

¹⁸⁾ Wendt: Technik als Kulturmacht. Die Römer.

kényelmesen előállított négy hét alatt ezer példányos kiadást. Ehhez képest az irodalmi művek elterjedtsége is sokkal nagyobb volt, mint ahogy ma általában képzelnék. Már Cicero azt írja, hogy nem volt olyan község a római birodalomban, ahová a Catilina elleni pör tanúvallomásairól szóló írásos tudósítást el ne juttatta volna. „Sulpicius Severusnak Szent Márton életéről szóló könyve különösen híres volt arról, hogy a római könyvárusok milyen fényes üzletet csináltak vele. A szerző egy barátja, aki Rómából Afrikába utazott, azt írja, hogy a könyv megelőzte és már egész Carthágóban olvasták. Egyiptomban, Alexandriában, a Nátron-völgyben is ott látta mindenki kezében, még a sivatagban is találkozott egy aggastyánnal, aki éppen ezt a könyvet olvasta.“¹⁹⁾

A könyvterjesztési technikát elősegítette az is, hogy a rómaiaknak már volt gyorsírási rendszerük is, amelyet szintén egy rabszolgasorsból származott alattvaló: Tiro talált fel.

De nemcsak a terjesztésben, hanem magában az irodalmi termelésben is túlsúlyban lehetett a rabszolgamunka. A legkiválóbb római ódaköltő, Horatius, és a népszerű történetíró: Plutarchosz, rabszolgacsaládból származtak. Vannak azonban nyomok arra is, hogy a rabszolgák irodalmi művei uraik neve alatt láttak napvilágot. Az előkelőbb háztartásokban „tanulmányi rabszolgák“ működtek, akik uraik részére olvastak, jegyzeteket, kivonatokat, előmunkálatokat és — talán kész munkákat is készítettek. A császárok irodalmi művei leggyakrabban ilyen módszerrel készültek, de más termékeny római írókról is feltehető, hogy nagy államférfiúi elfoglaltságuk miatt kénytelenek

¹⁹⁾ Friedländer, IV. 45. old.

voltak „beszélő szerszámaikkal“ irodalmi sikereiket elősegíteni.²⁰⁾

3. Rabszolgák túlsúlya a kormányzásban.

A köztársasági Róma varosállamában nem fejlődött ki a birodalmi összetartozásnak egy másik jelentős kapcsa: a hivatásos hivatalnoksereg sem. Az évenként választott tisztviselők politikusok voltak, akik mindenekelőtt a saját politikai pályafutásukkal törődtek. Rómában hiányoztak ennél fogva a bürokrácia, a hivatalnoki gyakorlat hagyományai. A bürokrácia elemei, akik megalapozták a római adminisztrációt és pedig úgy az állam, mint a hatalmas magánháztartások igazgatását, megint csak kívülről, a művelt kelet rabszolgáinak sorából szívárogtak be. Belőlük teltek ki az írkokok, könyvvezetők, titkárok, jószágigazgatók, ők rendezték a könyvtárakat, állami és családi levéltárt és a fényes népünnepeket. Már a köztársaság végső idejében az egyedüli uralomért versengő nagy pártvezérek, Pompeius Ceasar és Crassus házai minisztériumokhoz hasonlítottak, ahol keleti rabszolgák százai vezették a levelezést, könyveket és számadásokat.

Ugyanez volt a kép a császárság első idejében is. A császár külsőleg csak római főhivatalnok volt és ügyeit házi rabszolgáival intézte. Ezek a tényleges vagy felszabadított rabszolgák voltak a birodalom legelső tényezői, akiknek kezében a birodalom sorsának intézése összpontosult. Róma legelőkelőbb sarjadékai kilincseltek egy-egy császári rabszolga befolyásáért, akiknek kezében óriási hatalom és vagyon halmozódott össze. Narcissus, Claudius császár szabadosa (a szabadonbocsátott rabszolga rövid

²⁰⁾ Lásd Friedländer: Piimusra és Senecára, III. kötet, 144. old.

elnevezése) 400 millió szeszterciuszt (80 millió arany-márkát) gyűjtött össze, ami az ókorból ismert vagyonok között a legnagyobb. Ugyanekkor Pallas-nevű társának 300 millió szeszterciusza volt. A római szenátus talpnyaló hízelgéssel hevert az ilyen rabszolgából lett főurak lábai előtt. Hatalmukra jellemző, hogy Neró császár Görögországba való utazása tartamára egy ilyen szabadosát: Heliost bízta meg teljes hatalmú helyettesítésével. Azt a jogot is reáruházta, hogy vagyonekobbzást, száműzés és halálos ítéletet is foganatosíthat még a szenátori és lovagi családok tagjaival szemben is.

A közvélemény is tisztában volt vele, hogy a birodalom urai nem a császárok, hanem a rabszolgák, amit az ifjabbik Plinius az egyik jó császárhoz, Trajanus-hoz intézett üdvözlő beszédében nyomatékosan ki is fejezett: „A legtöbb fejedelem egy személyben a polgárok ura, de egyben saját szabadon bocsátott szolgálóinak rabszolgája is volt. Ezeknek a tanácsai és ujjmutatásai rángatták őket, ezeknek a szemével láttak, fülével hallottak, az ő segítségükkel, jobbanmondva náluk lehetett konzulságért vagy praetorságért esedezni.“ De nemcsak ezeknél a főhivatalnokoknál, hanem a császári udvar legapróbb rabszolgáinál is szakadatlanul tolongtak az előkelő kijárók. Történelmi nevek viselői csókoltak kezét a közönséges rabszolgának, fél éjszakát kilincseltek az ajtaja előtt, hogy meg-tanácskozhassák az állás- és üzletszerzés eshetőségeit. Az ajtónállók, császári belső szolgák rengeteget kerestek „levegő“ (fűni) árusítással, ahogy a császári lakásból kilesett, de legtöbbször csak légbőlkapott hírek árusítását nevezték.

De az előkelők magánháztartásai is a rabszolgák uralma alá kerültek. A császárság korában itt is a vezető

elv az volt, hogy lehetőleg minden munkát a rabszolgák vállára kell hárítani. Rabszolga vitte az urak gyaloghintóját, de ő hordozta az ur emlékezőtehetségét és felelősségét is. Külön rabszolgának kellett az ur ismerőseinek nevét észben tartani és útközben rájuk figyelmeztetni, de voltak olyanok is, akik rabszolgájuk figyelmeztetését várták arra nézve is, hogy mikor kell fürödniük vagy asztalhoz ülniük. Annyira elpuhultak — mondja Seneca — hogy megerőltetésükbe kerül, hogy megállapítsák magukról, vajjon éhesek-e. Egy ilyen elfajult nagyur, amikor a fürdőkádból kiemelték és karosszékekbe ültették, még megkérdezte: ülök-e már? Lucianus leírása szerint pedig az előkelő rómaiak az utcán rabszolgáik figyelmeztetését várták ahhoz, hogy miként lépkedjenek, merre forduljanak és akadályokat kikerüljenek-e. „Figyelmeztetni kell őket arra is, hogy mennek és úgy kell őket kezelni, mint a vakokat.“²¹⁾

A római birodalom urait, akik kisajátították az egész világ munkaerejét a saját szolgálatukra, így valójában rabszolgáik sajátították ki. Játékszerekké, bábokká váltak azok kezében, akiket a jog nem vett emberszámba és akiket uruk szeszélye büntetlenül agyonkorbácsolhatott. A rabszolgák fölötti uralom teljesen aláasta a római arisztokrácia testi-leki erejét. Az a sírfelirat, amelyet végrendeletében rendelt meg a saját részére a köztársasági korszak egyik tréfacsinálója: „Itt nyugszik egy boldog ember, aki szerencsésen kiszabadult rabszolgái rabszolgaságából“²²⁾ — komoly és találó helyzetképpé lépett elő a császári Róma társadalmában.

²¹⁾ Friedländer, III. 145. old.

²²⁾ Cicotii, 140. old

4. A termelési erők és termelési technika leromlása a mezőgazdaságban.

A külföldi rabszolgák a szőlőművelés és olajtermelés terén is sok értékes ismeretet hoztak magukkal, de ez nem segített azon a vigasztalan állapotban, amelybe a mezőgazdaságot a rabszolgamunka súlyosztette. A kényszermunkás passzív ellenállásán — ahogy ma mondanék: szabottálásán — megtörik minden technikai haladás. A munkamegosztást, célszerű együttműködést lehetetlenné teszi a rabszolga ellenséges indulatú hanyagsága, az állatállományt és a felszerelést pedig folyton veszélyezteti a könnyelmű és rosszakaratú kezelés. Cato a földművelésről szóló munkájában külön figyelmezteti a gazdákat, hogy minden szerszámból tartalékdarabokat is tartsanak készletben, nehogy a rabszolgák azzal az ürüggyel lustálkodhassanak, hogy a munkaszerszámok elromlottak.

Amint Marx is írja: „Ez egyike azoknak a körülményeknek, amelyek a rabszolgaságra alapított termelést megdrágítják. A munkás itt a régiek találó kifejezése szerint csak mint beszélőképességű szerszám különbözik az állattól, mint hangadó képességű szerszámtól és a holt munkaeszköztől, mint néma szerszámtól, ő maga azonban érezti az állattal és a munkaszerszámmal, hogy nem hasonló hozzájuk, hanem ember. Tőlük való különbségének önértékét azzal szerzi meg, hogy kínozza és igazi kéjjel pusztítja őket. Tehát ennél a termelési módnál közgazdasági elv, hogy a legdurvább, legnehézkesebb, de éppen ügyetlen otrombaságuknál fogva nehezen tönkretételű munkaeszközöket használjanak. Amerikában a polgárháború kitöréséig a mexikói öből mellett fekvő államokban ó-kínai szerkezetű ekéket találtak, amelyek a földet úgy

túrták föl, mint a disznó vagy vakondok, azonban nem hasították meg és nem forgatták meg... Olmsted a Sea Bord Slave States-ében ezeket mondja: Oly szerszámokat mutattak itt nekem, melyekkel nálunk épeszű ember nem terhelné meg munkását, azt hiszem, hogy rettenetes súlyuk és darabosságuk a munkát legalább 10%-kal megnehezíti. Azonban biztosítottak róla, hogy a rabszolgáknak... észszerűen semmiféle könnyebb vagy kevésbé durva szerszámot nem lehet kézbeadni. Oly eszközök, melyeket mi állandóan és előnyösen adunk munkásainknak, Virginia szántóföldjein egy napig sem tartanának, bárha ezek sokkal könnyebben szánthatók és kevésbé kövesek, mint a mieink. Épügy arra a kérdésemre, hogy miért használnak a farmokon oly általánosan öszvéreket lovak helyett, az első és nyilván döntő oknak azt mondottál:, hogy a lovak nem bírják ki azt a bánásmódot, amiben a négerék részesítik őket. A lovakat csakhamar túlhasználják vagy nyomorékká verik; az öszvérek ellenben kibírják verést és rendetlen etetést is anélkül, hogy jelentékenyebb kárt szenvednének, nem hűlnék és nem betegszenek meg, ha el is hanyagolják, vagy túleröltetik őket. És csak a szoba ablakához kell mennem, hogy lássam, hogy az állattal tényleg úgy bánnak, ami északon jóformán minden farmert arra kényszerítene, hogy az illető munkást rögtön elkergesse.²³⁾

A római mezőgazdaságról fennmaradt adatok élő bizonyosságát adják, hogy ez a hanyag és rosszindulatú munka nem a néger rabszolgák faji tulajdonsága, hanem a rabszolgamunka elmaradhatatlan következménye. A római aratás a lehető legkezedetlegesebb módon kínlódott a ter-méssel. Külön vágták le a kalászt és csak azután a búzaszárakat. Ha ismerték is az egyik-másik munkarövi-

²³⁾ A Töke (magyar kiadás) 384. old.

dító eljárást, nem merték alkalmazni. Szakértők kiszámították, hogy a római mezőgazdaság a gépek hatásától teljesen el is tekintve, ötször annyi munkáslétszámmal ért el akkora eredményt, mint a mai átlagos mezőgazdasági üzem.

A termelési technika siralmas leromlásán kívül azonban a római birodalom teljesen szétrombolta és kiélte a mezőgazdasági termelési erőket is: a termőföldet és földművelő munkásságot.

A százados háborúk során a földek munkálatlanul elvadultak, a hódított terület jelentékeny részét legelővé és vadászterületté alakították át, a földművelő lakosság millióit kergették rabszolgaságba vagy földönfutó bujdosásba. Az összezsugorodott gazdaság életerejét is egyre inkább kiszította a rabszolgákkal való termelés. Úgy, hogy az Augusztus korabeli békekorszak fölvirágzása és gazdasága csak hamis külsőség volt. A világ minden részéből összerabolt gazdaság csillogása, Rómában eltakarta a leromlott világ rablógazdaságát, amely a legkezdetlegesebb külterjes műveléssel tengette az élelmiszerek termelését.

De ezt az extenzív gazdálkodást csak az olcsó munkaerő tette lehetségessé. Amíg a háborúk szakadatlan sora szállította a rabszolgák kifogyhatatlan tömegét, addig a munkaerő potom ára ellensúlyozta a latifundiumok termelés-technikai hibáit és hátrányait. A rabszolgák árába nem kellett aránylag nagy tőkét befektetni és ellátásuk, ételmezésük sem okozott nagyobb gondot tulajdonosaiknak, mert a hiányos ételmezés vagy túlságos munka folytán kidőlt rabszolga helyébe könnyen és olcsón került utánpótlás.

A császárság kora, a római béke századokra terjedő uralma azonban ezt a helyzetet gyökerestől felforgatta.

IV. A rabszolgaság elhalása.

1. A rabszolgák felszabadulása az iparban.

Többször megemlítettük, hogy a kereszténység keletkezése körüli időszakban a római birodalom elérte a nyugalmas kijegecesedés állapotát. Kifelé irányuló terjeszkedés irányzata megszűnt, befelé pedig a támadásoktól védett határokon belül elfojtott minden villongást, polgárháborút.

Ennek a helyzetnek gazdasági következménye a rabszolgabehozatal megszűnése volt. A hadifogoly és tengeren rabolt emberanyag elmaradt és velük a rabszolgakereskedelem legdúsabb forrásai kiszáradtak. A rabszolgák természetes szaporodása, a szörnyű egészségügyi viszonyok és állandó zaklatások miatt elenyészően csekély volt. A császárság idejéből több törvény, maradt fenn, amely szabad emberek csalárd vagy erőszakos úton rabszolgaságba hurcolása ellen irányul, amiből kitűnik, hogy a kényszer-munkás utáni kereslet törvényellenes, illegális utakra csábította a kereskedelmet. Azonban a szükségletet távolról sem volt képes fedezni és a rabszolgák ára rohamosan emelkedett, egyre nagyobb tőkebefektetéseket nyelt el.

„A rabszolgákkal való gazdálkodás, írja Cairnes, mindig jelentékeny tőkét igényel. A mai tőkés, aki szabad

munkásokat alkalmaz, munkaerő iránti szükségletét annyi tőkével tudja kielégíteni, amennyi fedezi ennek a munkaerőnek a munkamegkezdésétől a munkatermékek átadásának idejéig eső egyenértékét. De ha a munkáltató rabszolgákkal dolgoztat, úgy nemcsak erre az összegre van szüksége (aminek önála a rabszolgák élelmére, ruházatára és lakására eső kiadás felel meg), hanem még arra a tőkére is, amibe a rabszolgák megvásárlása kerül. Nyilvánvaló, hogy egy adott vállalkozás vezetéséhez nagyobb tőkére van szüksége az olyan munkáltatónak, aki rabszolgákkal dolgoztat, mint a kapitalistának, aki szabad munkásokat alkalmaz.²⁴⁾

A világ tényleges vagyonát, termelő erőit pedig, mint láttuk, enélkül is megtépték a háborús következmények. Az élelmiszerek termelése csökkent, a gabonabehozatal gyakran súlyos zavarokkal küzdött Rómában. A rabszolgartás jövedelmezősége is megcsappant és a munkaviszony új alakulata vált gazdaságilag szükségessé. A rabszolgartót a saját érdekében kereste azt a megoldást, amely a tőkebefektetés terhetől megszabadítja, de a munkaerő további kihasználását lehetővé teszi.

A legegyszerűbb megoldás: a rabszolga „felszabadítása” volt. A képzett szakmunkásokra vonatkozólag vált ez leghamarabb időszerűvé. Az ilyen rabszolga tehetségénél vagy munkája produktívitasánál fogva nemcsak a tulajdonos, hanem idegen fogyasztók igényeit is képes volt kielégíteni. Ennélfogva régebbi időben is szokásos volt, hogy a képzett rabszolgáknak idegen megrendelések vállalását is megengedték azzal, hogy a munkabér egy részét „megtakarításul” (peculium) ma-

²⁴⁾ Cairnes, 67. old.

gának tarthatja, a többi a tulajdonost illeti meg. Később az élelmezési és ellátási viszonyok megnehezedeése folytán még előnyösebb volt az, ha a rabszolgát felszabadítják. Ezzel az éllátás terhe magára a munkásra hárult a munkanélküliség és megrendelshány esetében. Viszont a rabszolga „megtakarításának“ túlnyomó részét odaadta szabadságának váltságdíja fejében. Voltak a szabadonbocsátásnak más, egyéni indító okai is. Néha a személyes jóindulat, hiúság vezette a felszabadítót, némelyeknél egyéni kapzsiság volt az ok, hogy megkapharítsák a felszabaduló római polgár után járó állami segélyeket (mert a felszabadítás a rabszolgát római polgárrá léptette elő). Azonban tömeges jelenséggé az említett gazdasági okok tették a rabszolgafelszabadítást.'

A szabadonbocsátás akár váltságdíj ellenében történt, akár anélkül, sohasem volt ingyenes. Az úr és volt szolgája közötti függőségi viszony nem szűnt meg, hanem törvényes és magánszerződésen alapuló újabb kötelezettségek léptek helyébe, amelyek végeredményükben az urnák részt biztosítottak a felszabadult rabszolga munkájának eredményéből.

A törvényes rendelkezések arra kötelezték a „szabadost“, hogy ura iránt továbbra is tisztelettel, alázattal és ragaszkodással viseltessen, ami jogilag arra kötelezte, ' hogy urát szükség esetén élelmezze és ruházza. Ezenkívül kötelező ajándékokat is irt elő a törvény a felszabadultaknak, akik életük fogytáig kötelesek voltak bizonyos napokon uraikat megajándékozni, ezenkívül az urnak törvényes örökösödési joga volt felszabadult rabszolgája hagyatékának jó részére. Ezeket a törvényes rendelkezéseket elmaradhatatlanul kísérték és kiegészítették a magánszerződéssel megállapított kötelezettségek.

Ilyen volt például, hogy köteles ura gyermekeit neveltetni, részükre későbbi időben bizonyos összegeket lefizetni. De a legjelentősebb volt a munkaszolgálat a s i kötelezettség az úr részére.

A felszabadultak és volt gazdáik, a „patronusok“ közötti jogi viták sokáig foglalkoztatták a római jogtudósokat és döntéseik minden irányban tárgítani igyekeztek a „szabadosok“ munkáján élőködők jogait. Kimondották, hogy a volt gazdát olyan mesterség után is megilleti a haszonrészesedés, amit rabszolgája a fölshabadítás után tanult meg. A színészt és orvost árra kötelezték hogy nemcsak a régi gazdát, hanem a gazda barátait is ingyenesen szórakoztassa és gyógykezelje, mert az indoklás szerint, a gazdától nem lehet elkívánni, hogy úri jogainak élvezhetése végett állandóan színjátékokat rendeztessen vagy betegeskedjék.

Zaklatással, élősdiék vámszedésével terhelt, de mégis csak szabadság volt az, amihez az ipari rabszolgák hozzájutottak. Nem tömegakcióval, hanem egyénileg nyerték el a személyük és munkavállalásuk fölötti szabad rendelkezést, amivel már politikai jogok is jártak. De még is egy közös, általános ok emelte ki az ipar munkásait a rabszolgáságból: a termelésben elfoglalt helyzetük, az ipari termelés technikájának fejlődése. Odáig nem jutott el ez a fejlődés hogy osztályá szervezze és a fennálló rend megdöntéséhez segítse a kizsákmányoltakat. Az uralkodó osztályok érdekének irányában alakult át lassan, reformisztikusan a társadalom jogi berendezkedése, de végső eredményében nyilvánvaló és szembeütköző példáját adta itt a történelmi fejlődés a gazdasági okok, a termelési technika világrendet átalakító, tömegeket felszabadító hatalmának.

2. A rabszolgaság átalakulása a mezőgazdaságban.

A hódítások és a rabszolgabehozatal megszűnése magasra emelte fel a nagy uradalmak mezőgazdasági munkarejének árát is. A föld termelőerőinek kimerülése folytán, amiről előzőleg szoltunk, rendszeressé váltak a gabonabehozatal zavarai és egyre terhesebbé az élelmiszerek drágulása. A latifundiumokon a rabszolgaállomány eltartása és utánpótlása aránytalanul nagy tőkét igényel, holott az uralkodó osztály a megnövekedett fényüzési és életigények kielégítésére éppen minél több tőkének kivonására igyekszik.

Ezek az okok idézték elő, hogy a nagy uradalmakon lassanként előtérbe torul a jobbágymunkával való művelés: a colonatus. Elvértve és kivételesen azelőtt is előfordult, de a császárság alatt mindenütt rendszerré válik, hogy a latifundiumok a föld egy részét kikapcellázzák rabszolgáik között. Nem az egész uradalmat, mert a legjobb és legkönnyebben kezelhető földeket, rendszerint a központi részt a kastéllyal, gazdasági épületekkel együtt, saját házi kezelésben művelik tovább. A colonus, a jobbágy, a terméketlenebb, távoleső, rosszabbminőségű földeket kapja azzal a kötelezettséggel, hogy földhaszonbért és munkát köteles érte szolgáltatni. A munkát az ur birtokán és háztartásában végzi a colonus, ők művelik a házi kezelésben maradt központi részét a latifundiumnak. A haszonbért pedig előbb pénzben, majd később a folyton növekvő elszegényedés és a forgalom elsorvadása miatt terményekben fizetik.

A Kr. u. III. században már a jobbágyság, a colonatus, az egész birodalom gazdasági alapja. Ez a birodalom, a késő római császárság, nagyon elűt attól a képtől,

amelyet a császárság kezdő korszakában láttunk. A császár már nem „polgári tisztviselő“, hanem korlátlan ura a központosított és minden legkisebb faluba elágazó bürokratikus gépezetnek, amely rengeteg költséget emészt fel. Rendkívül megnövekszik a hadsereg is. A bürokrácia és hadsereg eltartására nyomasztó adókat vetnek ki, amelyeket egyre inkább természetben kell beszolgáltatni. A nagybirtok terményekkel és katonaállítással adózik, mert a jobbágyok számának megfelelően újoncokat is köteles adni a hadseregbe. A jobbágyok a birtokot el nem hagyhatják, erre a földtulajdonos ügyel fegyveres rabszolgái útján. De utóbb az adóalap biztosítása végett a császárok törvényei is megtiltják, hogy a colonus elköltözzék a birtokról, jogilag is röghöz kötik a jobbágyot. De az ipari népességet is hozzákötik a mesterségéhez. A fiú köteles az apja foglalkozását folytatni; a kasztrendszer állítja fel a mindenható római bürokrácia.

Kifelé azonban az állam egyre erőtlenebb. A nagybirtok kivonja magát a katonaállítási köteleesség alul, a hadseregbe beszivódnak a zsoldos barbár elemek. A természeti gazdálkodás megbontja a birodalom egységét. Maguk a császárok fölosztják a birodalmat két császárságra, négy királyságra és harmincon felüli tartományra. De az életben ez a szétesés még továbbmegy. A lakosság a korrupt és nyomasztó kormányzás alól néha tömegesen menekül a szomszédos barbárok közé. A birodalom határain új ellenségek tömörülnek, mert a barbár népeket szövetkezésre, betérésre csábítja a kormányok tehetetlensége. A császárságnak nincs semmi ellenálló ereje, adó és megalázkodás árán koldul békét a barbároktól, amelyek a negyedik század második felében megdöntik és elfoglalják a

nyugatrómai birodalmat. A jobbágyságot, a robotot, a hűbéri rendszer gazdasági alapjait készen találják már az új államok, csak az élősdí és tehetetlen római bürokráciát kellett az útból eltávolítaniok.

3. A házi rabszolgaság lassú elsoványodása.

A termelési technika átalakulásai, amelyek a rabszolgát felszabadították az iparban és jobbágygá változtatták át a mezőgazdaságban, érintetlenül hagyták az uralkodó osztály előkelő háztartásait. Ezek a nagyúri családok pedig óriási rabszolgatömeget foglalkoztattak. A háztartási teendőkön, az urak kiszolgálásán kívül itt a rabszolgák tömege a fényüzési igényeket, a hiúság kielégítését is szolgálta.

Az ókori cselédtartók felfogása szerint a rabszolgaság intézménye védte meg egyedül a gazda érdekeit sikkasztás, házi lopás ellenében. A rabszolgát állandó és fegyelmi kötelékek fűzik a házhoz és nincs is alkalma lopott holmit annyira elrejtteni, mint a szabad alkalmazottnak. Ezenfelül pedig a családok tekintélyét, vagyonos és előkelő voltát a rabszolgák száma szerint becsülte meg a külső világ. így vált divattá, hogy a vagyonos háztartásokban tömegesen lebzseltek a rabszolgák, akiknek alig jutott valami munkaerő beosztás. A legapróbb házkörűli teendőre külön munkaerőt alkalmaztak, rendszeres állása és címe volt náluk a fáklavivőknek, lámpahordozóknak, főgyaloghíntóhordozóknak, utcai kísérletnek, külön személyzet gondja volt az utcai ruhák elzárása és több rabszolgának az volt a hivatása, hogy időről-időre tudtuladja, hogy hány óra van.“²⁵⁾

A munkaerőnek ilyen tékozlása mellett nem volt irányadó szempont a házi rabszolgaság fennmaradására az,

²⁵⁾ FriedlSnder, III., 143. old.

hogy a rabszolgák beszerzése és eltartása megdrágult. A fényűzési és hiúsági szempontok mellett háttérbe szorult minden pénzügyi érdek.

A házi rabszolgák — gazdáikkal való közvetlen érintkezésük folytán — leginkább állottak az urak szeszélyeinek hatása alatt. A velük való bánásmód ehez képest a lehető legváltozékonyabb volt. Néha mint elkényeztetett kedvencek sütkéreztek az úri kegyesség sugaraiban, máskor kíméletlenül véresre korbácsolta vagy halálra kínoztatta őket a nekivadult uraság vagy úrnő. Hogy az utóbbi eset különösen gyakori lehetett a raffinált gyönyörűség hajhászásában tönkrement idegzetű, uralkodó osztály körében, azt számos adat bizonyítja. Ovidius tréfásan figyelmezteti az úrihölgyeket, hogy a szépségápolásnak nem okvetlenül szükségesek kelléke, hogy öltöztető rabszolganők arcát véresre karmolják vagy hogy a szolgálók meztelen karját tüvel szétronszolják. Hadriánusz császár pedig Rómából való száműzésre ítélte egy előkelő nőt, aki rabszolgáját valógatott kínzásokkal, halálra gyötörte.²⁸⁾ A törvény pedig a rabszolganak családtagi minőségét annyiban méltányolta, hogy az úr ellen indított bünvádi eljárás legelső lépéseként összes rabszolgáit kínpadra vonták, hogy vallják be, mit tudnak az urak ellen emelt vádakról.

Az előkelő háztartások berendezkedését még a birodalom elpusztulása sem változtatta meg jelentősebben. Legfeljebb gazdát cseréltek, de a régi gazdálkodást megtartották a nyugatrómai birodalmat előzőnlő barbár előkelőségek szolgálatában is.

A házi rabszolgaság is messze túlélte-a nyugatrómai császárságot. Még nyolc évszázad múlva is, a Kr. u.

²⁸⁾ Friedländer, I., 476. old.

X.—XI. században is akadnak rabszolgák a királyi és főúri udvarokban. Lassan sorvadozott el a házi rabszolgaság és csak a XII. században szorítja ki teljesen előbb a jobbágy-ság, majd az a függőségi intézmény, amely a házi rabszolgaság összes előnyeit nyújtja az uralkodó osztály részére, de leveszi vállukról az öregség és munkaképtelenség esetére való gondoskodás terhét: a házi cselédség intézménye.

V. Kereszténység és rabszolgaság

1. Az ősi keresztény vagyonszövetség.

A római rabszolgaság rövidre fogott történetében nem jutott hely a fentiekben a kereszténység szerepének.

Láttuk, hogy a rabszolgaságra milyen sorsalakító befolyása volt a termelési tényezők, a technika alakulásának, de nem láttuk azt a hatást, amelyet a világot ugyanekkor meghódító keresztény vallási tanítás gyakorolt. Ezt a?, összefüggést, a megváltás és isten előtti egyenlőség ideológiájának a rabszolgasághoz való viszonyát két ellentétes érdek szolgálatára szokták kihasználni. Vagy dicsérő ódát költenek a keresztény morál rabszolgabilincseket széttörő varázsáról, vagy vádiratot hoznak arról, hogy tanításai és erkölcsi prédikációi dacára túrta vagy elősegítette a munkaerő rabságának fennmaradását.

Az alábbiakban minden ilyen szubjektív célzatosság nélkül akarjuk a kereszténység szerepét vizsgálni. Annál is inkább, mert a társadalmak lelki tömegjelenségeit nem is lehet egyes eszmeáramlatok vagy gondolkodók hatásából kimagyarázni. Tömegek, osztályok cselekvéseit csak úgy érthetjük meg, ha beillesztjük őket a korukbeli gazdálkodási viszonyokkal, termelési feltételekkel való összefüggésükbe. Ebből a szempontból vizsgálva a kérdést, emlékeztetünk arra, hogy a keresztény vallási tanítások a római császár-

ság korának legelső idejében kerültek Rómába. Akkor, amidőn a római béke egyetlen nagy gazdasági és állami egységbe foglalta össze a birodalom tartományait és amikor a szabadforgalom szárnyain megindult a szellemi termékek, kultúrák és világnézetek kicserélődése is. Ez a lelki vérkeringés vallási téren a legtarkább fogalmak, hitek és felfogások zavarát hordta össze Rómába.

Az ősi római vallás ugyanolyan városi jellegű volt, mint az állami alkotmány. A városnak megvoltak a külön istenei, de az egyes nemzetségeknek és családoknak is a saját házi isteneik. A görög kultúra beözönlése után ezeket a latin istenségeket azonosították, összeegyeztették a görög mithológia isteni fogalmaival, de kívülök erősen terjedtek a fővárosban és a birodalomban a legkülönbözőbb keleti vallások hite és szertartásai is. A gazdasági alap fölbomlása, a növekvő elszegényedés, az uralkodók kicsapongásai, a császárok vérengző és zsarnoki szeszélyei állandóan lelki válságot idéztek föl a tömegekben, amelyek új, világot átalakító megoldás után vágyakoztak. A kezdetleges viszonyok talajából kinőtt ősi vallás már nem elégítette ki a gondolkodókat és lélektelen babonák tömkelegébe fulladt bele az egyszerű tömegnél, filozófiai világnézetnek adott helyet az intelligencia körében.

Ebbe a forrongó, vajúdo korszakba került bele a keresztény tanítás. Terjedése, dogmatörténete kivülesik ennek a munkának a keretein. Keletkezését is csak annyiban érintjük, amennyiben a rabszolgasághoz való viszonyát megvilágítja.

A keresztény tanítás olyan országban keletkezett és szerezte legelső híveit, ahol a rabszolgaság régi és meg-

gyökeresedett intézmény volt ugyan, de nem érte el a piacra-termelés, az árugazdaság fejlettségi fokát. Egyszerű, patriarhális életviszonyai között a rabszolgaság a gazdasági cselédek életsorán állott. Nem volt tehát nélkülözhetetlen, sőt még lényeges alkotórésze sem a társadalom gazdálkodásának és a rabszolgaság intézményével szembefordulás, a munkaerő felszabadítására irányuló törekvés, nem ütközött leküzdhetetlen akadályokba a termelés gyakorlati lehetőségében és ennél fogva a gondolkodás, világfelfogás erkölcsi elveiben sem.

Amennyire a gyér adatokból megállapítható, a kezdetleges keresztény hit teljesen elvetette a rabszolgaság létjogosultságát. A kereszténység ősi szervezetéről csak jóval későbbi korból származó és többszörösen átdolgozott feljegyzések számolnak be, azonban így is megállapíthatónak látszik, hogy a kereszténység eredeti jelentkezési formája, életelve és erkölcsi programja a vagyonközösség volt. Amint az Apostolok Történetében olvassuk: „Ők mindenben ragaszkodtak az apostolok tanításához és a kommunizmushoz a kenyértörésben és imákban. Mindnyájának, akik hívökké lettek, közös volt mindenük, eladták minden birtokukat és vagyonukat, megosztván azt minden egyesnek szükséglete szerint.“ (2., 42., 44.)

„Azoknak a tömege, akik hívökké lettek, egy szív és egy leiek volt és egyik sem mondotta valami jószágáról, hogy ez az enyém, hanem mindenük közös volt... És nem volt köztük senki, aki szükségét szenvedett volna. Mert azok, akik házat vagy birtokot bírának, eladták és a vételárat elhozták, odarakták az apostolok lába elé, azután pedig elosztották mindenkinek szükséglete szerint.“ (4., 32.—35.)

Aranyszájú szent János az ősi kereszténységről szóló prédikációjában külön is kiemeli a rabszolgák sorsát: „Meggisztették az egyenlőtlenséget és mégis bőségben éltek... Amire valakinek szüksége volt, az a közösség készletéből vétetett és nem az egyesek magántulajdonából...

A rabszolgákról nem kell beszélnem, mert az első keresztényeknek egyáltalán nem voltak rabszolgáik, mert bizonytalán szabadon eresztették őket.“²⁷⁾

Ennek a vagyonközösségnek, amely, amint az idézetekből is kitűnik, nem a termelés, a közös gazdálkodás, hanem a fogyasztás, a termelt javak közösen való megosztásának kommunizmusa, hagyományos múltja és gyökere volt saját hazája földjén. A palesztinai zsidóság körében az esszéniek felekezete már másfél évszázaddal Kr. e. gyakorolta ezt a vagyonközösséget Philo történetíró előadása szerint az esszéniek közül: „egyikük sem akar magának birtokot, házat vagy rabszolgát szerezni, sem telket, sem nyáját vagy bármi más, ami vagyonhoz vezet. Hanem mindent kivétel nélkül összedadnak és hasznát valamennyien közösen élvezik.“²⁸⁾

De a társadalmi és gazdasági egyenlőségért küzdő tanítás, amely ennyire megművelt és fölszántott talajból fakadt ki, merőben idegen és ellenséges környezetbe került, amikor terjedni kezdett a római birodalomban. A korai római császárságnak kizárólag rabszolgaságra alapított gazdálkodásával, a római társadalom kiáltó osztályellentétéivel a meztelen erőszak és hízog meghunyászkodás világával összeférhetetlen volt a vagyoni és társadalmi egyenlőség elleni kíméletlen harcot hirdető gazdasági és vallási

²⁷⁾ Kautsky, 349. old.

²⁸⁾ Kautsky, 323. old.

demokrácia. Rómában ezidőtájt az élet, anyagi és szellemi termelés, a szabad polgárok tömegeinek tengődése és a felső tízezernek raffinált fényűzése kizárólag a rabszolgák munkáján épült és a rabszolgák egy csapással való felszabadítása képtelen rögeszmének tűnt volna fel nemcsak a vagyonosok, de még a proletárok szemében is.

Az ősi kereszténységnek idegenből átplántált hajtása csak úgy verhetett gyökeret ebben a mindenképen eltérő talajban, ha alkalmazkodik, áthasonul a megváltozott környezethez, a római császárság társadalmának életviszonyaihoz. A kereszténység terjedésének legelső korszaka voltaképpen csak ennek a gyors és gyökeres átalakulásnak története. A rabszolgamunkán fölépült társadalmi viszonyokba való beleilleszkedésnek esett áldozatul — ami bennünket itt egyedül érdekel — a vagyonközösség követelése és a rabszolgamunka elvetése, amelyek a legkiáltóbb ellentétben állottak a kor termelési feltételeivel.

2. Az üldözött és üldöző egyház.

A köztudatban egészen eltérő, sőt ellentétes kép alakult ki a kereszténység elterjedéséről. Még azok is, akik nem földöntúli tényezők hatásával, hanem ismert társadalmi erők befolyásával mag) arázzák ezt a történelmi folyamatot, úgy képzelik, hogy az ősi kereszténység Rómában való első megjelenése óta szüntelenül harcban állott az uralkodó állami és társadalmi renddel. Részből vallási, de másrészt az emberi egyenlőségre vonatkozó tanításai miatt végeszakadatlan véres üldözéseknek volt a célpontja, amelyek minden szervezkedését csirájában elfojtották és föld alá, katakombákban való bujkálásra kényszerítették. Ebben az egyenlőtlen küzdelemben szerintük a kereszténység egyetlen fegyvere a hitbeli világos-

ságon kívül a szociális igazság lankadatlan hirdetése volt, amelynek erejével megszerezte a lakosság túlnyomó többségének, az elnyomottaknak, szenvedőknek, elsősorban tehát a rabszolgáknak támogatását. Amikor aztán már híveivel szemben a pogányság érdekcsoportja elenyésző kisebbséggé olvadt le, a császárság is kénytelen volt behódolni a kereszténység előtt. Az egyház bekerült a világbirodalom hatalmasságai közé — és ekkor, csak ekkor kezdődött volna meg az ősi keresztény radikalizmus alkalmazkodása a társadalmi viszonyokhoz. A Konstantin-féle türelmirendelet volna a kiinduló pontja az egyház opportunistá irányodásának.

Ez a leírás azonban nem adja hü képét a történelmi valóságnak, sőt teljesen elhomályosítja a dolgok tisztánlátását.

Téves mindenekelőtt az, hogy a római állam vallási okokból üldözte volna a keresztény hitet amiatt, mert az állami vallással ellentétes tanításokat hirdetett. Rómában ugyanis az elképzelhető legnagyobb vallási türelem és teljes vallásszabadság uralkodott. Az idegen istenhitet türelemmel, sőt gyakran érdeklődéssel fogadták be, amit jellemez az az állandó szokásuk, hogy ellenséges városok ostromlása közben a városok isteneit ünnepélyesen meghítták és a város bevétele után gyakran át is telepítették Rómába. Tertullianus egyházatya szerint Tiberiusz császár, amikor Pontius Pilátus jelentéséből Krisztus kivégzéséről értesült, javaslatot terjesztett elő a szenátusban arra nézve, hogy Krisztust vegyék fel a birodalom istenei közé, de a szenátus a javaslatot nem fogadta el.²⁹⁾ Bár ennek a sehol másutt elő nem forduló adatnak a

²⁹⁾ Lecky, I., 373. old.

valódiságát kétségbevonják, azt mindenesetre igazolja, hogy vallási okokból nem üldözték Rómában a kereszténységet sem.

A későbbi császárok idején szokásba jött a császárok személyének istenként való tisztelése. A kereszténység a bálványimádásnak ezt a módját elutasította, de ugyanezt tette a birodalomszerte elterjedt zsidóság is és a hatóságok néha hallgatólag, de legtöbbször kifejezetten szemet hunytak a császárt illető vallási szertartások mellőzése felett.³⁰⁾

Ebből azonban azt lehetne következtetni, hogy a keresztényüldözések oka tehát mégis csak az egyház társadalmi tanításaiban, a vagyon és rabszolgatartás elleni állásfoglalásban rejlett. Ennek a következtetésnek helytállóságát csak úgy tudjuk elbírálni, ha a következőkben röviden áttekintjük (főként Lecky, Friedländer és Gibbon részletes adatai alapján) a kereszténység elterjedésének és üldözésének történetét.

*

A keresztény időszámítás első félszázadában egyáltalán semmi üldözés nem akadályozta az új hit terjedését. Nero császár alatt a 64. évben, vad mézárilást rendeztek ugyan Rómában a keresztény hívők között. Hogy a császár a város felgyújtásának gyanúját elhárítsa magáról, a keresztény városi lakókat dobta áldozatul a bosszúért lihegő népszenvedélynek. De az a kegyetlenkedés kizárólag Rómára vonatkozott és egyedülálló idegroham volt, amelynek nem volt közvetlen folytatása. Sőt a császárok közül többen óvó rendszabályokat hoztak a keresztényüldözések megakadályozására. Trajanus császár 112-ben ugyan büntetendő babonának nyilvánítja a kereszténységet, de meg-

³⁰⁾ Friedländer, IV., 242. old.

tiltja, hogy a hatóságok a keresztények kinyomozása céljából eljárjanak és névtelen feljelentéseket figyelembe vegyenek.³¹⁾ Antonius Pius császár szigorú rendőri intézkedéseket rendelt el, hogy a földrengések miatt fölizgatott tömegek keresztényüldözésre ne vetemedjenek.³²⁾ Két és félszáz évig általános, a birodalomra kiterjedő hatósági üldözés egyáltalán nem fordult elő.

„A keresztényüldözések történetéből megállapíthatjuk, írja Lecky, hogy a Kr. u. 249. évig a keresztények ugyan néha sokat szenvedtek, de a nagyon kétes nérói kísérlet kivételével nem történt semmi olyasmi, ami az egész birodalomban való elnyomásukat idézte volna elő. Helyi üldözések folytak ugyan nagy heveséggel Smyrnában és Lyonban, Severus alatt Afrikában és néhány ázsiai tartományban a nyilvános színjátékokban felizgatott, vagy földrengés, árvizek vagy rágalmazó hírek következtében nekivadult népharag kitörései sem voltak ritkák, de sohasem képződött belőlük következetesen szervezett és szívós üldözés. A birodalomnak nem volt olyan tartománya, ahol hosszú nemzedékek ne érték volna le a keresztények közül békében az életet.“³³⁾

Ez idő alatt a kereszténység elleni gyűlölet nem a hatóságoktól, hanem a néptömegektől indult ki. A tömeg fanatikusan gyűlölte az új hit követőit. „Elkülönülésük a ináshitu társadalomtól, viszont egymásközi szoros összetartásuk, nyíltan hangoztatott utálatuk a pogány vallási szertartások iránt, fenyegetésük a más valláson lévők örökös pokoli kínjaival és általában mindaz, amiben a keresztény-

³¹⁾ Friedländer, IV., 252. old.

³²⁾ Lecky, I., 362. old.

³³⁾ Lecky, I., 387. old.

ségnek az akkori világgal szembeni ellenzéki sége kifejezésre jutott, elég volt ahhoz, hogy az „emberiség ellenségeinek bélyegezzék őket.”³⁴⁾ Nem vallási tanításaik és nem társadalmi programjuk, hanem életmódjuknak ezek a külsőségei keltették fel a tömegszenvedélyt velük szemben, amely a legméltatlanabb rágalmakban és borzalmas ráfogásokban nyert kifejezést.

Az általános népszerűtlenség közepette azonban az a kisebbség, amely az új vallás táborában sorakozott, erős és összetartó szervezetet létesített. Ez az organizáció jutatta fölényes helyzetbe a pogányság széles tömegeivel szemben. Az egymás közötti összetartás, kölcsönös segítézés „valóságos betegsegélyző biztosítást és munkanélküli segítézését pótolta az egyre növekvő élet- és vagyónbizonytalanság idején.”³⁵⁾ A szervezet mindinkább közeledett az arisztokratikus forma felé. A presbiterek hitközségéből, ahol mindenki hirdethette az ígét és szabadon prédikálhatott, kialakul az előljárók, a püspökök egyedüli uralma. Vagyonos és előkelő hívők is szép számmal akadnak már, főleg előkelő nők szerepelnek a keresztény egyház tagjai között és kedvükért az egyház messzemenő kedvezményekkel enyhíti az életrendre vonatkozó követeléseket. Tertulianus egyházatya elismerte, hogy ez előkelő női híveknek joguk van a születésük és állásuk megkívánta fényűzést kifejtetniük. Callistus római püspök (218-tól 223-ig) megengedte, hogy szenátori rangosztályból származó nők, akik rangukat veszítették volna, ha alacsonyabbrendű férfival kötnek házasságot, ágyassági viszonyban éljenek szeretőikkel, amit egyébként az egyház a legszigorúbban elítélt.³⁶⁾

³⁴⁾ Friedländer, IV., 250. old.

³⁵⁾ Hartmann, 64. old.

³⁶⁾ Friedländer, I., 307. old.

„A K. u. 130. éviől 249-ig vagyis Decius császár trónralépéséig terjedő idő alatt a kereszténység hatalmas és befolyásos szervezetté nőtte ki magát, melynek tagjai gyakran magas állami méltóságokat is töltöttek be és a velük szemben mutatkozó ellenségeskedésnek már politikai színezete volt.“³⁷⁾

249-ben tört ki az egész birodalom területén a kereszténység ellen irányuló hatósági üldözés, amely óriási tömegű áldozatot követelt. Eddig — amint Origenes egyházatyja írja — „estek ugyan áldozatok, amelyek a többiekét hitükben megerősítették, de csak kevesen időről-időre és könnyen megszámlálhatók azok, akik a kereszténységért meghaltak.“³⁸⁾

„A Decius-féle üldözés — írja Lecky — valószínűleg abból a szándékból eredt, hogy a birodalmat visszavezesse a régi fegyelemhez és megtisztítsa minden idegen és hazafiatlan befolyástól. Ennek az üldözésnek a borzalmait nem lehet elég élesen jellemezni. A néptömegek hosszú ideig leszorított szenvedélyei most szabad utat kaptak, sőt hatósági buzdításban is részesültek. Az egyház, amelyet elpuhított a hosszú nyugalom és a kor bűnei is erősen megfertőztek, ingadozott a csapás alatt. Már rég elérte azt a kort, ahol az emberek nem meggyőződésből, hanem családi kötelek folytán lettek keresztényekké, ahol a gazdagabb keresztények a pogányokkal versengtek a fényűzés kifejtésében és mikor maguk a püspökök is számos esetben polgári hivatalok után törtettek. Ennél fogva nem meglepő, hogy a hittől való elszakadás óriási mérveket öltött. A pogányok diadalmosollyal, az egyházatyák pedig égő felháborodással nézték az ezreket, akik

³⁴⁾ Lecky, 46. old.

³⁸⁾ Hartmann, 46. old.

mindjárt az üldözések kezdetén tolongtak a pogány oltárokhoz és azt a buzgalmat, mellyel sokan kapva-kaptak a helytartók ajánlatán, hogy lássák el magukat a kereszténység megtagadásáról szóló bizonyítványokkal. De annak dacára, hogy a gazdagok és előkelők igen gyorsan megalkudtak a gonosz időekkel, viszont igen nagy volt az állhatatos hívők tömege is, akik a hitért kínzást, fogságot és halált szenvedtek. Ha az üldözés előbb tört volna ki és évek hosszú soián át tartott volna, úgy, ha csak csoda nem jön közbe, a kereszténység belepusztult volna. Azonban a Decius-féle üldözés olyan egyházat ért, amelynek háta mögött 200 éves múlt állott és az üldözés alig tartott két évig.³⁹⁾

Az ebből az időből származó egyházi hitvédő iratok — apológiák — is igen sötét képet festenek a kereszténység erkölcsi süllyedéséről. Közvetlenül az üldözés után jelent meg Szent Cyprianus carthagoi püspöknek a „Botlásokról“ (De lapsis) szóló irata, amely nyíltan leleplezi, hogy „a keresztények bűneikkel kiérdemelték a szenvedést, mert a hosszú béke teljesen tönkretett minden erkölcsi fegyelmet.⁴⁰⁾ A férfiak hajukat és szakálukat cicomázzák, a nők kendőzik magukat, kifestik még a szemhéjukat is. A kapzsiság fékezhetetlen, kifogyhatatlanok a fortélyok kieszelésében, amivel befonják a járatlanokat, becsapják önnöntestvéreiket, hitetlenekkel lépnek házasságra, álnokul és hamisan esküsznek, felfuvalkodó megvetéssel viselkednek az egyházi felebbvalókkal szemben és mérgezett rágalmakat szórnak. Sok püspök elhanyagolja lelki hivatását és világi uraságok ügynökévé (procurator) lett, sokan otthagyták eklézsiájukat, hogy más tartományokban futkosanak hasznothajtó üzletek után. Amíg keresztény test-

³⁹⁾ Lecky, I, 392. old.

⁴⁰⁾ Friedländer, IV., 267. old.

véreik a községekben sínylódnek, ezek a püspökök pénzt hajhásznak, csalárd módon telkeket kaparintanak kezükbe, uzsorakölcsönökkel szaporítják jövedelmeiket.⁴¹⁾

Viszont a hívek körében még nagyobb volt az elégedetlenség az egyházi előljárókkal szemben. Magát a fenti dörgedelmes apológia szerzőjét, Szent Cyprianust élesen elítélték amiatt, mert az üldözések kezdetén elmenekült Carthagoból. Ekkoriban nagy vita is keletkezett afelől, hogy illő-e a püspököknek elmenekülniük az üldözés elől. A mérsékeltabb álláspont kerekedett felül, de a vezető püspökök szükségesnek látták, hogy viselkedésüket különleges és a szökést egyenesen megparancsoló isteni kinyilatkoztatással igazolják. Cyprianus állandóan álmaira hivatkozott, barátja és életrajzírója Pontrus ismételten erősíteti, hogy a szökés „isten kívánságára“ történt. Ugyanezt állítja és saját esküjével hajlandó bizonyítani önmagáról Dyonisius alexandriai püspök és később Thaumaturgos Szent Gergely is.⁴²⁾

A Decius-féle üldözés után az egyházra nézve a teljes béke korszaka következett el, amely idő alatt a kereszténység hívei nemcsak szabadon mozogtak, hanem bekerültek a legelőkelőbb társadalmi és állami pozíciókba is. A városok vezetői, sőt tartományok kormányzói közül többen keresztények voltak, a császári udvarnak igen sok keresztény alkalmazottja volt. Számos keresztény főhivatalnok volt Diocletianus császár közvetlen környezetében is, akinek uralma végén, 303-ban, tehát 50 évvel a Decius-féle üldözés után, ki nem derített okból még egy múló jellegű üldözés tört ki, de ez hamar le is viharzott.

A kereszténység még mindig aránytalan kisebbség-

⁴¹⁾ Friedländer, IV., 267. old.

⁴²⁾ Lecky, I., 394. old.

ben volt a pogányok túlnyomó tömegével szemben. A fennmaradt adatok szerint a birodalomnak összesen 550 helységében volt keresztény eklézsia,⁴³⁾ azonban szétágazó és befolyásos szervezettsége előre jelezte hatalomra jutását. Valóban alig 10 évvel a Diocletianus-féle üldözések után Constantin császár trónkövetelő ellenfelével, Maxentiusszal való küzdelme során 313-ban kiadta a türelmi rendeletet a kereszténység szabad gyakorlására.

Az üldözések történetének összefoglalásánál Gibbon megjegyzi, hogy a legvadabb üldözés középpontjában Palesztinában 92 vértanú volt. Bár a pogányok dühe legelsősorban a püspökök ellen irányult, Eusebius püspöktől arról értesülünk, hogy összesen 9 püspököt végeztek ki. A vértanuk összes száma az üldözések alatt az egész birodalomban kétezerre tehető, ami véletlenül pontosan egyezik azoknak az eretnekeknek a számával, akiket a spanyol inkvizíció egyedül magának T o r q u e m a d á n a k elnöklése alatt elevenen elégetett és körülbelül 25-öd része azoknak a hitújítóknak, akiket egyedül Hollandiában V. Károly alatt halálra kínoztak.⁴⁴⁾

Az eretnekek, a hitet másként értelmező keresztények ellen már a római császárság alatt és még az uralomra jutást megelőzőleg megkezdődött az irtó háború az egyház részéről, de ez már a következő fejezetre tartozik.

3. Az egyház a rabszolgaság mellett.

A kereszténység terjedésének időszaka alatt, mint láttuk, fokozatosan halt el a rabszolgaság, az ipar és földművelés körében, de erősen tartotta magát a háztartá-

⁴³⁾ Friedlander, IV., 270. old.

⁴⁴⁾ Gibbon Ch., XIV.

sok, a vagyonosok szolgálata körében. Az intézménynek általában erős gyökerei voltak még a szabad proletárok közfelfogásában is. A keresztény egyház tanításai gyorsan alkalmazkodtak ehhez az erkölcsi talajhoz. A belesimulás még rohamosabbá vált természetszerűleg, amikor a hívek közé előkelő rabszolgatartók is kerültek. „Nekünk is vannak rabszolgáink“ — mondja Athenagor a s egyházatyja és J u s t i n u s is beszél a keresztény hívők rabszolgáiról.⁴⁵⁾

Érthető tehát, hogy már a II. századból származó írásokból az ősi kereszténység rabszolga felszabadító törekvése képes értelmű, lelki felszabadítással erőtlenedik. Ellenben annál erőteljesebben hangsúlyozzák az írások a rabszolgák kötelességeit, a hűséget, alázatosságot uraikkal szemben és a rabszolgasorsba való békétűrő belenyugvást.

Pál apostol leveleiben már behatóan foglalkozik a rabszolgák föltétien engedelmességi kötelességeivel. A Ti tushoz írt levél (2. fej. 9—10.) ezeket mondja: „A szolgák legyenek engedelmesek uraikkal szemben, járjanak mindenben kedvére, ne feleselgessenek, ne lopjanak, hanem hűségesen viselkedjenek, hogy dicsőséget szerezzenek a mi Üdvözítőnk tanításának.“ A Timotheushoz írt levél pedig (6. fej. 1—5.) így rendelkezik a keresztény rabszolgatartókkal szemben: „A szolgák, ha mégannyira iga alatt állanak is, legyenek uraik iránt mindenben tisztelettudók, nehogy vétessen isten neve és törvényei ellen. Akiknek pedig hívő uraik vannak, meg ne vessék őket (azzal az ürüggyel), hogy testvérek ezek, hanem még inkább szolgálatra készek legyenek velük

⁴⁵⁾ Ciccotti, 17. old.

szemben, merthogy hívók ezek és részük van az üdvösségben.

A Péter apostolnak tulajdonított levél (2. fej. 13. és 17—19.) a fennálló társadalmi rendet az egész vonalon védelmébe veszi: „Legyetek engedelmesek minden emberi renddel szemben az Úr kedvéért, akár a királlyal, akár a felsőbbbséggel szemben. . . Tiszteletjétek a királyt Ti szolgálátok, teljes félelemmel rendeljétek alá magatokat uraitoknak, nemcsak a jóknak és szelídeknek, hanem a szeszélyeseknek is. Mert azt éri a kegyelem, aki az Úr iránti lelkiismerete kedvéért tűri a rosszat és viseli az igazságtalanságot.“⁴⁶⁾

Látnivaló mindezekből, hogy mennyire helyt nem áll az a felfogás, hogy a keresztény egyház uralomra kerülése után elárulta addig hirdetett tanait és a hatalom kedvéért az uralkodó osztályok szolgálatába állott. A keresztény világfelfogás átalakulása, belesimulása az adott társadalmi viszonyokba akkorára már rég befejeződött. A keresztény morál akkor lett a kor uralkodó ideológiája, miután már áthasonult az akkori uralkodó osztályok ideológiájává.

Nem az egész keresztény közvéleményt hatotta át ez a gyakorlati ösztön. Újból és újból keletkeztek olyan áramlatok, felekezetek, szekták, amelyek az ősi keresztény hagyományokhoz vagy azok egyes foszlányaihoz való ragaszkodást hirdették. Ezek az eretnekek vagyonszétosztást, rabszolgafelszabadítást hirdettek, várták a világ közeli végét és az Üdvözítő földreszállását. Karpokrat e s követői tisztán kommunista tanításokat hirdettek. Epiphanes úgy magyarázta az isteni igazságot, hogy

⁴⁷⁾ Ciccotti, 13-15. old.

amint isten a világosság szétosztásánál nem tesz különbséget szegények és gazdagok, a világ urai és az árvák meg tudatlanok között, úgy nem tehet különbséget szabadok és szolgák között sem.⁴⁷⁾ De ezek a tanítások, amelyek idegen termelési viszonyok talajából fakadtak, nem tudtak gyökeret verni és csak az alkalmazkodási folyamatban megzavart egyház kíméletlen vad gyűlöletét idézték fel. Lecky adami szerint „már jóval Konstantin megtérése előtt féktelen gyűlölet mutatkozott az eretnekekkel szemben. Már a II. században tilos volt orthodox keresztényeknek az eretnekekkel szóba állni vagy akárcsak köszönni is nekik. Még a közös szenvedések sem tudták ezt az ellenszenvet enyhíteni. A Decius alatti üldözés még alig ért véget, amikor Szent Cyprianus (akinek csodálatos szökését fentebb említettük) értekezésében azt bizonygatta, hogy a vértanúságnak sincs akkora ereje, hogy az egyházbontás bűnét kiengesztelje. Az olyan eretnek, aki a földön kínok között szenvedett is halált mestere ügyéért, ugyanazon mesternek ítélete szerint rögtön pokolba is kerül, örökös kárhozatba.“ (De unit. ecclesiae.) „Még az arénában is elkülönítettek magukat a katolikus vértanuk a montanistáktól, nehogy a halál összekeverje őket.“⁴⁸⁾

Még a rabszolgák sorában sem hódítottak maguknak tömeget ezek az eretneki követelések, mert nem a jelen praktikus követelményeibe, az életbe, az elnyomottak osztályérdekébe kapcsolódtak bele, hanem elvont tételek, hagyományok és kinyilatkoztatások értelmezésén rágódtak. „A hit tisztaságának megőrzésével“ törődtek és nem a szentírás szörszálhasogatásai iránt fogékonyságot nem mutató, rabszolgatömeg érdekeivel.

⁴⁷⁾ Ciccotti, 19. old.

⁴⁸⁾ Friedländer, IV., 248. old.

Ez a tömeg a maga kezdetleges osztályosztónéval csak azt vette észre, hogy az egyház világfelfogása az urak szolgálatába állott és a rabszolgák a kereszténység terjedésének későbbi szakán egyre élesebben fordulnak a kereszténység ellen. Az első időkben állandó a római Írók panasza a rabszolgák ellen, akik felvették a kereszténységet és titokban megtérítik uruk gyermekeit és apjuk elleni gyűlöletre izgatják.⁴⁹⁾ Utóbb azonban gyakran előfordult, hogy sok rabszolga visszatért a pogány hitre, ha uruk kereszténnyé lett. A folytonos prédikációk az uruk iránti alázatosságról nyilvánvalóan elkeserítették a rabszolgákat. Gyakorta a rabszolgák feljelentik keresztény uraikat a hatóságoknál és Tertullianus panaszkodik, hogy számos keresztény család nem meri eltávolítani a házi istenek szobrait a rabszolgáktól való félelmében. Lyonban, Ázsiában és Frigiában a rabszolgák szenvedélyesen vették ki a részüket a keresztényüldözésből.⁵⁰⁾

Érthető tehát, hogy a római császárság türelmi rendelete nem a szektáknak, hanem a gyakorlati érzékű, asszimilált katolikus egyháznak szólott. Constantin császár maga is nagy gondot fordított a kereszténység egységének megteremtésére. Bár ő maga nem vette fel a keresztiséget, ő hívatta össze az első általános egyházi zsinatot Nicaeába, amely különösen az eretnekek ellen hozott fontos határozatokat. Nemsokára pedig megindul ellenük a fegyveres irtóhadjárat. De csak erőszakos rendszabályok tudnak erőt venni a falusi jobbágyok ellenállásán is, akik még századok múlva is ragaszkodnak a régi valláshoz, amelyet róluk neveznek el pogány, vagyis falusi, paganus vallásnak. Az egyház pedig teljesen beleéli

⁴⁹⁾ Friedländer, IV., 248. old.

⁵⁰⁾ Maton P. Les esclaves chretiens, 250. old.

magát abba a szerepbe, amelynek elvállalása nélkül az akkori termelési feltételek között sohasem lehetett volna uralkodó hatalom. Megadja a császárnak, ami a császáré, beilleszkedik a birodalom hatalmi tényezői közé, alázatosságot, hűséget prédikál az elnyomott rabszolgáknak, kiuzsorázott jobbágyoknak élősdí uraikkal és a semmittevő bürokráciával szemben. Bizonyára nem öntudatosan, hanem a közfelfogás észrevétlen nyomása alatt és legtöbbször jóhiszeműen is, a kereszténység átfarmálódott az elnyomás, társadalmi egyenlőtlenség legerősebb védőbástyájává.

4. A rabszolgák élete a kereszténység uralma alatt.

A fent elmondottak után nem meglepő, hogy azoknak az életében, akiket a technika fejlődése meghagyott a rabszolgaságban, a kereszténység uralomra jutása sem jelentett megkönnyebbülést. Úgy a világi, mint az egyházi törvényhozás változatlan szigorúsággal kezeli a rabszolgák ügyét.

A keresztény császári törvények kimondták ugyan, hogy amennyiben az ur szolgáját bizonyos esetenként meghatározott kínzásokkal és azzal a határozott szándékkal agyon-sanyargatja, hogy megöli, akkor gyilkosként büntetendő. Ha azonban a rabszolga más mérsékeltebb vagy nem ölési szándékkal végzett kínzásokba pusztul bele, úgy ura büntetlenül marad, még a legkisebb vádat sem szabad ellene emelni. C o d e x T h e o d. I i b e r IX. (T i t. 12.) Ugyanott (T i t. 9.) a törvény a házasságot a szabadok és rabszolgák között szigorúan eltiltja és kimondja, hogy ha egy szabad nő rabszolgával lép szerelmi viszonyba, úgy a nőt ki kell végezni, a férfit, a rabszolgát pedig elevenen elégetni.

De az egyházi törvényhozás is hasonló szellemű. Az angrai zsinat (324-ben) elhatározta hogy: „aki vallási könyörületesség ürügye alatt azt tanítja, hogy a rabszolga urát kevésbé tisztelje, vagy szolgálatát elhanyagolja, ahelyett, hogy szeretettel és a legjobb akarral dolgoznék, átok legyen rajta.“ Gyakran vallási indító okokból szabad embereket is rabszolgaságba taszítanak, így a pogányokat azzal fenyegetik, hogy rabszolgaságba kerülnek. Ugyancsak rabszolgaságra ítélik az olyan nőket, akik papokkal lépnek tiltott szerelmi viszonyba és ugyanakkor rabszolgaságra ítélik az ebből a viszonyból származott gyermekeke t.⁵¹⁾

Az egyházi birtokokon alkalmazott rabszolgákkal szemben még kevésbé ismernek kíméletet az egyházi jogszabályok. Az epaoni zsinat egyik kánonja megtiltja, hogy „az apát felszabadítsa azokat a rabszolgákat, akiket a szerzetesek ajándékba kaptak, mert igazságtalannak találnék, hogy a szolgák lebzseljenek és a szerzetesek végezzék helyettük a földmunkát.“⁵²⁾

Még akkor is, amikor a társadalmi és gazdasági viszonyok átalakulása mindenütt eltörülte a rabszolgaság maradványait, a papság azzal az indokolással, hogy nincs joga egyházi tulajdont eladni, a legutolsónak követte földbirtokos társait a rabszolgák felszabadításában.

5. Az amerikai rabszolgaság.

A legújabb kor történelmi fejlődése során a kereszténység ismét szembekerült a rabszolgaság problémájával. A keresztény hit másfél ezer éves uralma után a civilizáció és a keresztény kultúra számára meghódított afrikai, ausz-

⁵¹⁾ Ciccotti, 21. old.

⁵²⁾ Ciccotti, 24. old.

tráliai és amerikai gyarmatokon föléledt a rabszolgaság. Az európai hódítók magukkal készen hozták ide azt az intézményt, ami Rómában a hódító háborúk során lassan fejlődött ki: a nagy birtokot. Mivel pedig a törzsi yagy zárt házi gazdasága körében megelégedetten éledgélő „vad népek“ nem láttak be önként a jobbágyi vagy bérmunka felsőbbségét, az új latifundiumoknak is kötéllal kellett fogniok a maguk munkaerejét. Megeredtek újból a rabszolgakereskedelem dús jövedelmet hajtó forrásai és kalózhajók rakományai ontották a „beszélő szerszámot“ a gyarmati földesurak ültetvényeire.

Ez az „atavizmus“, visszaütés az ókor gazdasági rendjére, a legutóbbi időkig tartott. A francia gyarmatokon 1830-ben szűnt meg a rabszolgakereskedés, Braziliában 20 évvel később, 1850-ben. A hollandi szigeteken 1854-ig állott fön a rabszolgaság, Portoricóban 1872-ig, Kubában 1880-ig tartott. Anglia 1838-ig várt, amíg az Antillák rabszolgáit fölszabadította, az Amerikai Egyesült Államokban pedig polgárháború kellett ahhoz, hogy a rabszolgaságot megszüntessék.

De ezek az új rabszolgák már keresztények voltak.. Az európai civilizáció előbb a hittérítőt küldte hozzájuk, csak azután a rabszolgakereskedőt. Előbb tagjaivá lettek a megváltó és isten előtt egyenlősítő egyházaknak és azután mint keresztény testvért taszították le őket hívő és vallásos uraik — az állati sorba. A vallás azután is élénk érdeklődést tanúsított rabszolgasorsuk iránt és ha vita támadt a rabszolgaság létjogosultságáról, a rabszolgatartó államok keresztény egyházai elszántan síkra szállottak — a rabszolgaság fenntartása mellett. Az amerikai déli államokban egész röpirat-irodalom bizonyította az ó- és újszövetség alapján, hogy a rabszolgaság

isteni rendeletén, a Hámra mondott átkon és Krisztus akaratán alapul. A papok között számosán különös szigorúsággal bántak rabszolgáikkal és azt tanították, hogy az isteni előrelátás ellen vétkezik, aki a rabszolgaság intézményét támadja.⁵³⁾

A martiniquei városi tanács egy határozata istentelennek bélyegezett minden olyan törekvést, amely a rabszolgaság jogosultságát kétségbevonja. A martiniquei hivatalos lap 1840 június 22.-i száma a szürke és megszokott hirdetések között tette közhírré, hogy a Szentlélek-ről elnevezett városnegyed főterén vasárnap, közvetlenül a mise után, egy Zsuzsánna nevű néger rabszolganő hat gyermekével együtt, akik 13, 11, 8, 7, 6 és 3 évesek, nyilvános árverésen a legtöbbet ígérőnek el fog adatni.⁵⁴⁾

A kereszténység ezúttal is régi társadalmi szerepét töltötte be, a fennálló termelési rendet védelmezte minden felforgató törekvessel szemben és ideologikus megfontolásai háttérbe szorultak a gazdasági környezethez való alkalmazkodás parancsoló érdekei előtt. Pedig ez a gazdasági környezet már nem volt olyan egyöntetű és világgraszóliúul egységes, mint a római ókorban. A gyarmatok rabszolgagazdasága köré egyre szűkebben szorult össze a fejlettebb termelés; a munkaerő kihasználásának haladottabb formája: a kapitalizmus. A kapitalizmus rendje volt az, amely az újkori rabszolgák szabadságát jogszabályokkal, de ha kellett, háborúval is kieroszakolta, keresztény teológusok szellemi és ültetvényesek, rabszolgakereskedők gyilkoló fegyvereivel szemben.

⁵³⁾ Ciccotti, 9. old.

⁵⁴⁾ Wallon, I., 25. old.

6. Rabszolga gazdaság és tőkeakkumuláció.

Hogy a gőzhajón és vasúton szállító rabszolgakereskedelem és általában a modern rabszolgaság már erős erkölcsi fölháborodást váltott ki a „művelt világ közvéleményéből“ (természetesen a rabszolgatartó országok kivételével) azt végső soron a kapitalista termelés rendjének viláгурalma okozta. A tőkés termelés már azért sem tűrheti meg maga mellett a rabszolgaságon épülő gazdasági rendszert, mert természetük és érdekeik minden látszólagos hasonlóságuk dacára merőben ellentétesek.

A rabszolgaság és a tőkés termelési rendje külsőleg megegyeznek abban, hogy mindkettő a kisüzemek letörését, a nagy gazdasági egységekbe való beolvasztását és ez úton óriási vagyonok felhalmozódását eredményezik.

Azonban lényeges és mélyreható az ellentét közöttük. A rabszolgaság rendszere — amint láttuk — a termelésben elért fölösleget csak fényűzésre, az uralkodó osztály egyéni élvezetére pazarolja, a termelési erőket ellenben tönkreteszi, a termelés technikáját lezülleszti. A római latifundium a gondosabb, produktívabb parasztmunkát szorította ki a világból, hogy a saját felületes, külterjes rabszolga gazdaságát állítsa a helyére, amelynek tékozló, kezdetleges rabszolga gazdaságát csak a rabszolgák olcsósága tette életképessé.

Vele szemben a tőkés termelés haladása csak a technika fejlesztése, egyre tőkéletesebb és nagyobb gyári üzemek, gépek, találmányok, észszerű munka-beosztás alkalmazása mellett lehetséges. A tőkés termelést is a haszon, a nyereség hajhászás érdekei irányítják. „Azonban a tőkés termelésnek alapvető és minden más kizsák-

mányolási rendtől eltérő törvénye: a folyton növekedő profit. A kapitalista nem fordíthatja — és ez megint sarkalatos eltérés a kizsákmányolók minden más történeti típusától — üzeme hasznait kizárólag, sőt még csak első-sorban sem a saját egyéni fényűzésére, hanem... az elért profit nagyobb részét a tőkéhez kell csatolnia és a termelés fokozására kell fordítania. A tőke így halmozódik föl, vagy „akkumulálódik“, amint Marx kifejezi és ennek az akkumulációnak előzménye- és következményeképp egyaránt terjed ki a kapitalista termelési mód egyre nagyobb méretekben.“⁵⁵⁾

A gazdasági alapoknak ezen az ellentétességén szenved hajótörést minden összehasonlítás, amely a római és modern osztályharcokat egymással vonatkozásba hozza vagy a kereszténység és rabszolgaság viszonyából a mai proletármozgalomra akarna következtetést levonni.

Az ókori gazdasági rend megakadályozta, szétforgácsolta a rabszolgák tömegeinek összefogását, lehetetlenné tette szervezkedésüket és a kor műveltségelemeinek elsajátítását. Azokat, akik a technika vagy szellemi termelés terén kiváltak, egyenként és az uralkodó osztály érdekeinek irányában emelte ki a rabszolgasorból. Maga az intézmény az elnyomottak tudatos közreműködése nélkül sorvadt el gyötrő lassúsággal a gazdasági átalakulás felőlő erői alatt.

Ellenben a kapitalista gazdasági rend tömegekbe tömöríti, az anyagi és szellemi termelés eszközeinek használatára kitanítja, gazdasági harcra és a kor egész lelki fegyvertárának kezelésére képessé teszi a bérmunkást, a modern proletáriátust. És ez ez „erőben folyton

⁵⁵⁾ Rosa Luxemburg: Akkumulation des Kapitals. Antikritik. 7. old.

duzzadó és magának a tőkés termelési folyamatnak szerkezete folytán iskolázott, egyesített és szervezett munkásosztály“ tudatos és ellenállhatatlan osztályfolyamattá teszi azt, ami tudattalan és egyéni cselekvés volt az antik rabszolgánál és ami elé újabb ideológiai akadályokat rakott a hatalomhoz jutott kereszténység — a munkaerő teljes felszabadítását, más munkájából való élőködés teljes megszüntetését.

A gyakrabban idézett művek jegyzéke.

- Bloch: Die stündischen und sozialen Kampfe in dér römischen Republik.
- Cairnes: The Have power.
- Ciccotti: Der Untergang der Sklaverei im Altertum.
- Ferrero: Gröse und Niedergang Roms.
- Friedländer: Darstellungen aus dér Sittengeschichte Roms.
- Gibbon: Fall and decay of the Roman Empire
- Hartmann: Der Untergang des Altertums.
- Kautsky: Der Ursprung des Christentums.
- Lecky: History of European morals from Augustus to Charle magne.
- Nitsch: Die Grachen und ihre nachsten Vorgünger.
- Wallon: Histoire de l'esclavage dans l'antiquité.

A szövegben — rövidség okából — ezeket a könyveket csak a szerző nevével jelöltük meg.